

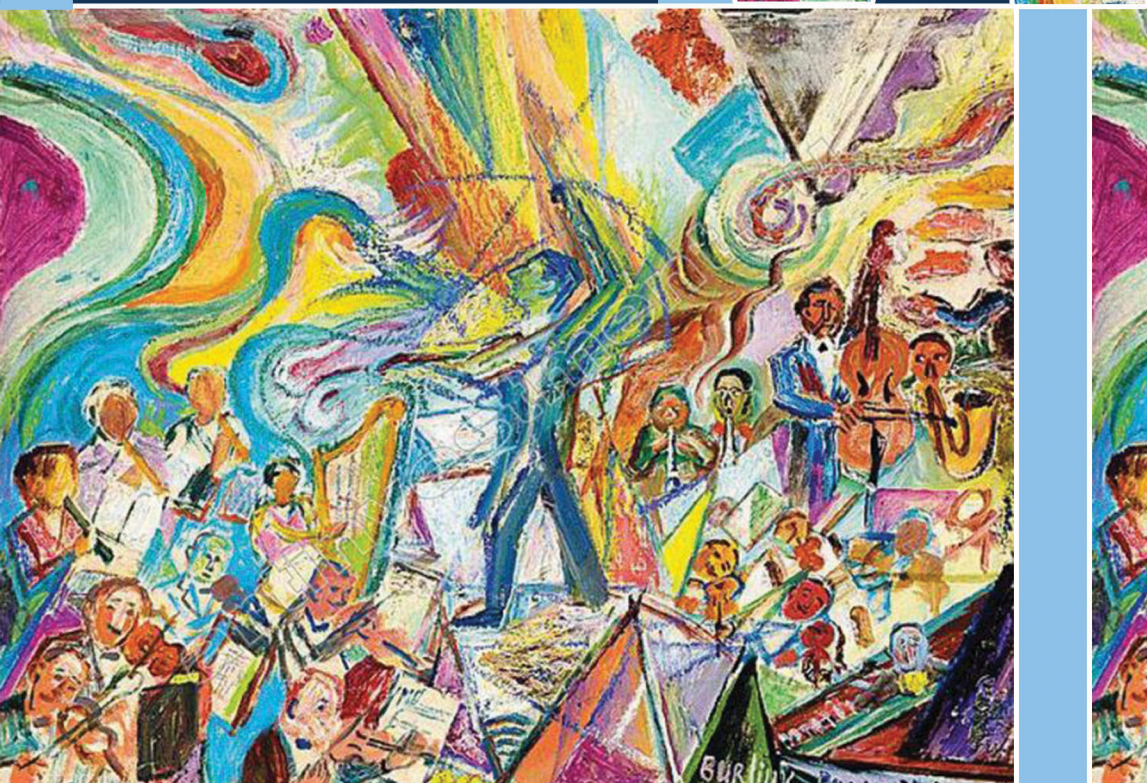
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ
ХУДОЖНІХ ЦІННОСТЕЙ
СУЧАСНИХ УЧНІВ
НА УРОКАХ
МИСТЕЦЬКОГО ЦИКЛУ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**МЕТОДИКА
ВИХОВАННЯ ХУДОЖНІХ ЦІННОСТЕЙ
СУЧАСНИХ УЧНІВ НА УРОКАХ
МИСТЕЦЬКОГО ЦИКЛУ**

Методичні рекомендації

Кропивницький
2021

УДК 37.013:7
М 41

*Схвалено для використання в освітньому процесі рішенням
Експертної комісії з мистецтва МОН України
(протокол № 9 від 09 листопада 2021 року)
Ресстраційний номер у Каталозі надання грифів навчальній літературі
та навчальним програмам
№ 3.0520-2021.*

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 6 від 24 червня 2021 р.)*

Авторський колектив:

О. А. Комаровська, Н. Є. Миропольська, С. А. Ничкало, І. В. Руденко

Рецензенти:

Філіпчук Н. О., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу змісту і технологій педагогічної освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Шахрай В. М., доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання НАПН України

М 41 Методика виховання художніх цінностей сучасних учнів на уроках мистецького циклу : методичні рекомендації / Комаровська О. А., Миропольська Н. Є., Ничкало С. А., Руденко І. В.; за ред. О. А. Комаровської. — Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. — 124 с.

ISBN 978-966-189-596-5

Зміст методичних рекомендацій зосереджений на аспекті національних художніх цінностей, вихованні патріотичних почуттів учнів різного віку засобами різних видів мистецтва. Розглянуто приклади використання мистецьких надбань України як невід'ємного складника світової культурної спадщини. Запропоновано практичні матеріали для уроків мистецтва, позаурочних мистецьких заходів тощо.

Методичні рекомендації призначено для вчителів закладів загальної середньої освіти, керівників гуртків і колективів закладів позашкільної освіти, студентів закладів вищої педагогічної освіти, а також для всіх, хто зацікавлений в естетичному вихованні юного покоління.

УДК 37.013:7

ISBN 978-966-189-596-5

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2021
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2021

ЗМІСТ

Твір мистецтва як цінність і цінності, «закладені» в творах. Замість передмови (Комаровська О. А.).....	4
Матеріали до уроків мистецтва й позаурочних заходів: методичні коментарі, сценарії, нотатки (на допомогу вчителеві мистецтва).....	7
Мистецтво архітектури України в контексті світової культури: методичні коментарі до підручників «Мистецтво». 8-й і 9-й класи (Ничкало С. А.).....	7
Джерела.....	50
«Українські маршрути» Чайковського: мистецька подорож (Комаровська О. А.).....	53
Джерела.....	71
«Вечірні посиденьки на ганку», або «Оповідки» про спільне коріння декоративно-ужиткового мистецтва народів світу (Руденко І. В.).....	73
Джерела.....	97
Гоголь і Україна: нотатки до сценарію літературно-театрального вечора (Миропольська Н. Є.).....	100
Джерела.....	107
Вартовий української духовності Борис Грінченко (Миропольська Н. Є.).....	108
«Борг Україні», або «Гоголь, Маяковський і...?» (Миропольська Н. Є.).....	110
Джерела.....	119
Короткі рефлексії: відкритість проблеми (Комаровська О. А.)..	120

ТВІР МИСТЕЦТВА ЯК ЦІННІСТЬ І ЦІННОСТІ, «ЗАКЛАДЕНІ» В ТВОРАХ

Замість передмови

До якої б теми не звертався митець, він завжди апелює до людини як цілісної особистості, інтерпретує в художніх образах розмаїття людського життя, усі людські «сенси». Тобто мистецтво здатне «виходити за межі» самого себе — у сферу тих смислів, які ми «вилучаємо» й розкодовуємо в кожному творі. А оскільки художній твір — це завжди «про людину», то йдеться і про весь спектр смисложиттєвих цінностей: любов, віра, патріотизм, національна ідея, добро і т. д. Адже, як влучно зазначив музикознавець А. Сохор, існують два основних орієнтири художнього мислення митця: ставлення до себе та ставлення до людей¹.

Методичні рекомендації, які тримає в руках читач, зосереджені на одному з таких «сислів» — **цінностях національно-культурної ідентичності**, що завжди було актуально для українців, які впродовж своєї багатовікової історії боролися за утвердження українських національних пріоритетів і власної державності. У сучасних реаліях, які болісно переживає Україна (війна й протистояння військовій агресії РФ, нескінченні інформаційні атаки на історію, мову, українську автентичність загалом, технологічно спрямовані на приниження і знищення національних цінностей юного покоління), цей акцент надзви-

¹ Сохор А. Н. Музыка как вид искусства. Москва : Музыка, 1970. 192 с.

чайно важливий. На жаль, як занепокоєно стверджує Г. Філіпчук, нині сама «людина стала менш затребуваною цінністю, як того вимагають реалії ХХІ століття... Життєво важливі сфери культури, освіти, науки..., які творять людину, втягнуті у стихію ринку, для якого... людська особистість перетворилась не в мету, а в засіб»².

У чому полягає сутність національно-культурної ідентичності і що зробити може мистецька освіта в її формуванні в учнів? Очевидно, що стосовно українських школярів говоримо про розвинену здатність суб'єктивного переживання належності до українського народу, нації, у результаті якого народжується «свідоме прийняття його моральних цінностей, що характеризується ототожненням і формуванням відповідної національної Я-концепції, що виявляється у власній самоповазі, національній гідності, умінні користуватись правами і свободами, справедливості, відповідальності, любові до України та бажанні пов'язати свою долю з долею України»³. А власне формування національно-культурної ідентичності «має опиратися на історичну правду, історичну пам'ять, національні ідеали, національну гідність, національну свідомість, патріотизм»⁴.

Яким способом уроки мистецтва здатні транслювати і більше — спонукати учнів емоційно проживати і привласнювати національні цінності, формуючи в них передусім почуття гордості за здобутки рідної культури?

Насправді таких способів чимало. Кожен учитель має в арсеналі напрацьовані ним прийоми, методи, творчі завдання, дібраний мистецький матеріал. Зрозуміло, що передусім це —

2 Філіпчук Г. Г. Українськість: витоки, виклики, відповіді : монографія. Київ : Майстер книг, 2018. 448 с., с. 208.

3 Бех І. Д., Журба К. О. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу : зб. матеріалів Всеукр. круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка) / [редкол. : С. А. Копилов, І. Д. Бех та ін.]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-тет імені Івана Огієнка, 2018. С. 3–22, с. 10.

4 Там само, с. 4.

безпосереднє дієво-емоційне занурення разом з учнями в скарбницю національного мистецтва — народного і професійного, звісно, у твори різних видів і жанрів, сучасні й такі, що усталено називають класикою.

Методичні рекомендації пропонують деякі можливі ракурси розгляду проблеми, наприклад: погляд на українське очима «чужинців», які знайомилися з Україною і полюбили її, визнавали й поширювали по всьому світу свої враження і своє ціннісне ставлення до українського мистецтва, втілюючи його у власній творчості (розділ, присвячений творчості П. Чайковського); проведення паралелей між українським мистецтвом та прикладами зі світової мистецької скарбниці, що уможливить іще раз переосмислити значущість мистецького спадку України для людства, цілісність світової культури і національну своєрідність своєї (розділи, присвячені мистецтву архітектури, декоративно-ужитковому мистецтву, поезії В. Маяковського, діяльності Б. Грінченка); роздуми про долю українських діячів, які творили за межами рідної землі, відчуваючи власне коріння, на які може надихнути розділ, присвячений творчості М. Гоголя.

Імена і творчість митців, конкретні твори наведено як приклад для розширення пошуків учителя й учнів.

**МАТЕРІАЛИ ДО УРОКІВ МИСТЕЦТВА
Й ПОЗАУРОЧНИХ ЗАХОДІВ:
МЕТОДИЧНІ КОМЕНТАРІ,
СЦЕНАРІЇ, НОТАТКИ
НА ДОПОМОГУ ВЧИТЕЛЕВІ МИСТЕЦТВА**

**Мистецтво архітектури України
в контексті світової культури**

*Методичні коментарі до підручників «Мистецтво»
(8-й і 9-й класи)*

Архітектура — це мистецтво, яке впливає на людину найбільш повільно, проте найбільш сильно.

Луїс Генрі Салліван

Архітектуру недаремно вважають «матір'ю мистецтв», адже вона забезпечує середовище існування для всіх інших мистецтв, є основою їх синтезу. Усі великі художні стилі минулого починалися саме з архітектури.

Українська архітектура — невід'ємна частина загальноєвропейської культури, вона також має свої національні й регіональні особливості. Такий погляд на українську архітектуру допомагає усвідомити взаємозв'язки зі світом і водночас розуміти й цінувати власну національну своєрідність.

Пам'ятаймо: важливим завданням естетичного виховання, яке є також засобом патріотичного, громадянського, морального виховання школярів, постає виховання ціннісного ставлення до національного мистецтва й, зокрема, до національної архітектурної спадщини. Воно має бути забезпечене достатнім представленням архітектури України в підручниках, інших навчально-методичних виданнях. І при цьому розглянуто не ізольовано, а в контексті розвитку світової, конкретніше — європейської культури, невід'ємною складовою якої є українська культура.

Із цього погляду розглянемо підручники з предмета «Мистецтво» за 8–9-й класи загальноосвітньої школи, акцентуючи на співвідношенні національного й зарубіжного компонентів у розвитку художніх стилів, передусім в архітектурі, а також в інших видах мистецтва. Адже оскільки всі мистецтва пов'язані між собою, то їх неможливо розглядати ізольовано одне від одного.

Оптимізацію використання архітектури, як й інших видів мистецтва, у навчанні та естетичному вихованні вбачаємо не в збільшенні обсягу інформації, а в її урізноманітненні, посиленні емоційно-почуттєвого наповнення уроків і позаурочних естетико-виховних заходів, у зворотному зв'язку «учень – учитель», коли учнів заохочують до рефлексії, самовираження, обміну враженнями й думками.

Беремо до уваги, що до 8-го класу підлітки підходять уже з доволі великим обсягом знань про архітектуру й інші мистецтва (за умови, що вони засвоїли навчальний матеріал за попередній рік).

Архітектурний компонент посідає вагоме місце в навчальному матеріалі з предмета «Мистецтво» за 7-й клас. Зокрема, учні дізнавалися про особливості архітектури як виду мистецтва; зв'язок будівництва і архітектури з людською життєдіяльністю; архітектуру вітчизняну й зарубіжну, старовинну й сучасну; синтез мистецтв; музеї під відкритим небом; а та-

кож знайомилися з персоналіями видатних архітекторів, засвоювали термінологічний тезаурус, виконували творчі завдання.

У підручниках, матеріал яких інколи є інформаційно переважаним, слід акцентувати увагу на головному, відділяючи його від другорядного, а спеціальні терміни використовувати за принципом доцільності, давати стисле й точне їх тлумачення. Тому вчитель мистецтва має добре розумітися на мистецтві, знати його історію, особливості засобів художнього вираження різних його видів.

У 8-му класі архітектуру, разом з музикою, живописом, скульптурою та ін., розглядають у контексті художніх стилів і напрямів від античності до реалізму (відповідно до навчальної програми). Щоправда, у змісті підручників «Мистецтво» різних авторів, звісно, є деякі розбіжності. Цей факт розцінюємо не як недолік, а як віддзеркалення багатства й розмаїття світу мистецтва, а отже, широкі можливості для вибору навчального матеріалу як для авторів підручників, так і для вчителів. Багато творів мистецтва представлено в ілюстраціях, які доповнюють текстовий матеріал і розширюють пізнавальні можливості школярів.

Оскільки українська архітектура має дуже глибокі й давні витоки, видається слушним, що в одному з підручників йдеться про трипільську культуру. Зокрема — про поселення трипільців. Наведено приклади реконструкцій їхніх жител. Це важливо знати українським школярам, адже трипільська культура, яка процвітала на більшій частині території України, вирізнялася високим рівнем розвитку для свого часу у світовому контексті. Дослідники ставлять її на один рівень із сучасними їй культурами Стародавнього Сходу. Як славнозвісна трипільська кераміка вражає уяву розмаїттям форм і чудовими розписами, так і трипільські протоміста вражають своїми розмірами, упорядкованістю, поєднанням функціональності з естетичними рисами.

Іл. 1. Реконструкція трипільського протоміста

Тема античного мистецтва, тобто стародавніх Греції і Риму, складає важливу частину змісту підручників. Вона також стосується України, адже антична культура розвивалася й на території нашої держави — у давньогрецьких містах-полісах Північного Причорномор'я. Від них художні надбання античної цивілізації поширювалися на північ від Чорного моря, вступаючи у взаємодію з традиціями місцевих народів, зокрема — скіфів.

У кожному з підручників тією чи іншою мірою приділено увагу античним полісам Північного Причорномор'я: Ольвії, Херсонесу, Пантікапею та ін. Якщо в одному з них — це завдання для учнів зібрати інформацію й обговорити в колі однокласників, то в інших знаходимо окремо виділений навчальний матеріал з ілюстраціями й акцентом на мистецтві архітектури.

Вплив давньогрецької культури на територіях сучасної України підтверджено існуванням залишків античних полісів.

Націлюємо учнів на дискусію: чи є підстави казати про культурні зв'язки зі Стародавнім Римом, окрім тієї, що давньоримські монети знаходять під час археологічних розкопок на всій території нашої держави?

Так, відомо, що архітектура й будівельна техніка в Стародавньому Римі досягли надзвичайно високого рівня. Деякі з досягнень упродовж віків вважали неперевершеними. Чи не найяскравіший приклад — велична споруда римського Пантеону, бетонний купол якого досі є найбільшим неармованим куполом у світі.

Оскільки давньоримська імперія охоплювала величезний географічний простір, то зрозуміло, що архітектурно-будівельні звершення Стародавнього Риму залишили слід на територіях багатьох країн.

А чи можна відшукати такий слід в Україні? У підручниках не знайдемо відповідь на це запитання. Тож пропонуємо дати учням завдання здійснити цікаве самостійне дослідження, тим паче, що для цього є підстави.

Іл. 2. Руїни Херсонеса Таврійського

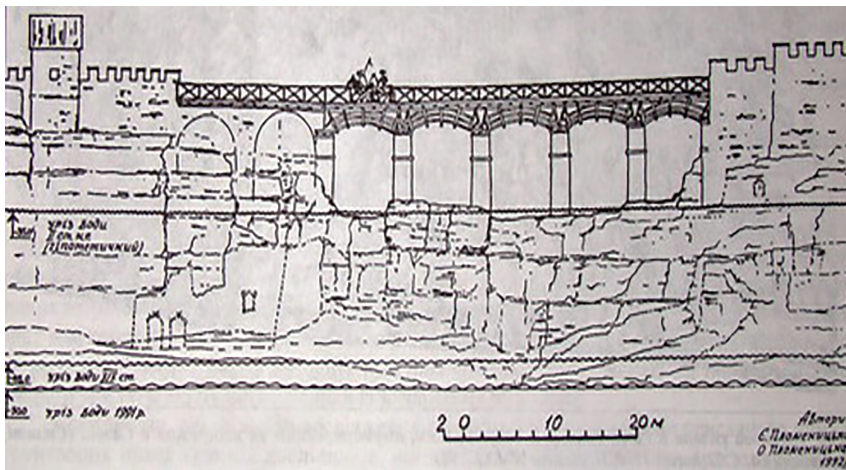
Пошук відповіді приводить до міста Кам'янець-Подільського, де є оповитий легендами Замковий (інша назва — Турецький) міст. Він з'єднує славнозвісну Кам'янець-Подільську фортецю із центральною частиною Старого міста. В 1999 році в загальному списку ЮНЕСКО цей міст під № 85 увійшов до ста найвидатніших пам'яток світу, які потребують збереження. Існує версія, що міст збудували римляни і що його зображення є на колоні Траяна.

Іл. 3. Вид на Кам'янець-Подільську фортецю, до якої веде Замковий міст

Іл. 4. Ймовірне зображення Замкового мосту на колоні Траяна

Пл. 5. Замковий міст у 2–3 століттях. Реконструкція Є. і О. Пламеницьких

У мережі Інтернет достатньо джерел, щоб учні могли самостійно дослідити цю тему в історичному контексті (завоювання Траяна, дако-римська гіпотеза заснування Кам'яця-Подільського), виробити власну думку щодо можливості будівництва мосту римлянами й провести обговорення в класі.

Після занепаду античної цивілізації на її руїнах (і на її культурній спадщині) постала могутня християнська держава Візантія. Її вплив протягом тривалого часу був визначальним на теренах Європи і Близького Сходу. Для розвитку культури України епохальне значення мало прийняття в X столітті християнства як державної релігії. Ця подія спричинила завоювання візантійських художніх традицій і стрімкий розвиток мистецтв, серед яких сакральна архітектура посідала чільне місце.

Зрозуміло, що автори підручників не обійшли увагою вплив візантійського мистецтва на мистецтво Русі-України. Вони розглядають архітектурні перлини Візантії та Києва. Ставлять запитання про те, які риси мистецтва Візантії

успадкувала Русь, про пам'ятки художньої культури періоду Київської держави, занесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Закономірно й те, що в підручниках згадано й порівняно два головних храми обох держав: собори Святої Софії в Константинополі (Царгороді) та Києві. Цікавою є пропозиція самотійно створити мультимедійну екскурсію цими храмами.

Іл. 6. Реконструкція первісного вигляду собору Святої Софії в Константинополі

Іл. 7. Реконструкція первісного вигляду собору Святої Софії в Києві

Учителям мистецтва необхідно усвідомлювати унікальність Софії Київської й доносити учням матеріал про неї так, щоб передати їм це усвідомлення. Вона унікальна як своїм загальним історико-культурним значенням, так і художніми особливостями (архітектури й монументального живопису). Цю унікальність засвідчують окремі цікаві факти. Наприклад, той, що інтер'єр храму вирізняється найповнішим у світі ансамблем мозаїк і фресок XI ст. (260 кв. м мозаїк і 3 000 кв. м фресок). А поєднання фресок з мозаїками застосовували тільки в Києві XI ст., у Візантії цього не робили (про що сказано тільки в одному підручнику)! Найвизначніші приклади такого мистецького нововведення — собор Святої Софії і Михайлівський собор Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві, по-варварськи знищений московською владою 1937 року.

Звернімо увагу: багатокупольність (Софія Київська в її первісному вигляді мала 13 куполів) не застосовували у візантійській архітектурі. Такої інформації не знайдемо в підручниках, хоча вона допоможе учням відчутти унікальність нашої спадщини; цей факт важливо зафіксувати у свідомості учнів. Адже він свідчить, що застосування візантійських традицій на київському ґрунті було не механічним «перенесенням», а творчим процесом, який подарував світовій культурі нові мистецькі явища; і побачити ці шедеври можна в наш час — у столиці України.

Особливу увагу слід звернути й на те, що в підручниках досі наведено помилкову дату заснування Софії Київської: 1037 р., за правління князя Ярослава Мудрого. Цю дату було офіційно нав'язано наприкінці XVIII ст., і за інерцією її донині повторюють у різних виданнях. Нині доведено заснування головного храму країни 1011 року — ще за правління Володимира Великого.

Розгорнуту інформацію з науковим обґрунтуванням більш раннього будівництва собору розміщено на офіційному

сайті Національного заповідника «Софія Київська» (<https://st-sophia.org.ua/uk/muzeji/sofijskij-muzej/chas-pobudovi-soboru/>).

В одному з підручників згадано визначні споруди в інших містах: Спасо-Преображенський собор у Чернігові, Успенський собор у Володимирі-Волинському. Це важливо, адже мистецькі здобутки Київської держави не обмежуються Києвом. Зокрема, одним з наймогутніших князівств цієї держави було Чернігівське князівство. Саме в Чернігові збереглася найбільша кількість церков княжої доби, про що варто знати всім українським школярам, а чернігівські школярі мають підстави цим пишатися.

Лл. 8. Собор Бориса й Гліба в Чернігові

Лл.9. Фрагмент різьбленої капітелі із собору Бориса й Гліба із зображенням язичницького божества Симаргла (традиційна версія) або ж дракона чи крилатого лева — символа євангеліста Марка

Християнських храмів багато по всій території України. У їх будівництві й декоруванні донині переважає візантійська традиція й більш пізня традиція українського бароко. Остання сформувалася на ґрунті візантійської, і тому обидві традиції суголосні в своїй основі й не суперечать одна одній.

Доречним є й запитання до учнів про те, чи є храми в їхній місцевості. Пропонуємо поцікавитися історією їх створення, схарактеризувати інтер'єр і екстер'єр.

Пошуки відповідей спонукатимуть школярів знайомитися з принципами візантійської сакральної архітектури, а також пізнавати архітектуру рідного краю, що відповідає краєзнавчій компоненті естетичного виховання.

Культура Русі-України — це культура епохи середньовіччя. Вона близька до культур інших європейських держав цієї епохи. Зокрема, на середньовічній архітектурі України позначилися риси загальноєвропейського **романського стилю**, що так чи інакше відображено в підручниках. Автори зосереджують увагу на фортифікаційній архітектурі: фортецях у Кам'янці-Подільському, Білгороді-Дністровському, Хотині та ін.

Корисним і цікавим для школярів є завдання самостійно дослідити історію одного з українських замків або зниклі міста-фортеці Тустань, Чуфут-Кале та ін. Інтерес до навчального матеріалу посилює порівняння вітчизняних творів із зарубіжними. Так, наприклад, вдале зіставлення в ілюстраціях Аккерманської фортеці із французьким замком Каркасон наочно демонструє їхню конструктивно-художню схожість.

Але ж ознаки романського стилю в Україні простежуються не тільки в замках і фортецях, а й в архітектурі церков. Чи не найяскравіший приклад цього — церква Святого Пантелеймона в Галичі — одна з найкращих споруд свого часу, яка вирізняється вишуканою простотою й гармонійністю форм.

Іл. 10. Церква Святого Пантелеймона в Галичі (с. Шевченкове)

Іл. 11. Церква-фортеця в Сутківцях

В епоху пізнього середньовіччя, коли наша земля потерпала від численних ворожих набігів, будували навіть храми-фортеці, які також відповідають романській стилістиці. Найбільш відома пам'ятка цього типу — церква-фортеця в Сутківцях на Поділлі, про яку згадано в одному з підручників.

Названі споруди, на щастя, збереглися до наших днів. Вони входять до скарбниці української культури, є свідками буремної історії нашої держави, яка була частиною європейської історії. Про цю спорідненість промовляють і їхні архітектурні форми, пропорції, особливості декору. Тому ці пам'ятки — цінний матеріал для використання на уроках, який сприяє формуванню в школярів правильних уявлень про розвиток українського мистецтва.

На зміну романському стилю в Європі прийшов готичний стиль. Він збагатив світову культуру неперевершеними архітектурними творіннями на основі нових конструктивних прийомів і з новою стилістикою. Зазвичай, готика асоціюється із Західною і Центральною Європою, і аж ніяк — з Україною.

Однак на території Західної України, яка перебувала у сфері культурного впливу Західної і Центральної Європи, у XIV–XV століттях також будували споруди в готичному стилі. На жаль, до нашого часу збереглася дуже мала їх кількість, до того ж — у зміненому вигляді. Так, нищівна пожежа у Львові на початку XVI ст. знищила майже всю готичну забудову міста. Нові будинки, які постали на місці згорілих, зводили вже відповідно до стилю ренесанс, але в деяких збереглися готичні елементи. Наприклад, на старовинних вуличках Львова зустрічаються кам'яниці з контрфорсами, характерними для готичної архітектури. Збереглися готичні підвали багатьох споруд. У знаменитому будинку Корнякта, збудованому на місці двох готичних кам'яниць, — готична зала, єдина в Україні пам'ятка світської готики.

Цікавими прикладами впливу мистецтва готики на архітектуру України є костел Воздвиження Святого Хреста в Бе-

регово, костел Різдва Божої Матері в Стрию, Латинський кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові та ін. Остання споруда є найвизначнішою пам'яткою архітектури готичного стилю в Україні, яка, хоч і в зміненому вигляді, з нашаруваннями пізніших художніх стилів, у цілому зберегла готичну стилістику. Собор, розташований у самому історичному центрі Львова, поруч з площею Ринок, є однією з архітектурних візитівок міста. Вражає стрімкою висотою, багатством декору інтер'єр «катедри», як називають споруду львів'яни. У соборі можна побачити типові для готичної архітектури стрілочасті арки, склепіння з готичними нервюрами, інші ознаки цього стилю.

Іл. 12. Латинський кафедральний собор у Львові

Іл. 13. Готичні склепіння в будинку Корнякта

Звернімо увагу на доволі «небанальний» підхід до висвітлення теми в одному з підручників (зокрема, приклади дерев'яних закарпатських церков з готичними ознаками). Ці церкви — унікальне явище в українській культурі. Цікавим прикладом чи не єдиного зразка готики поза межами Західної України є готичне зірчасте склепіння в інтер'єрі церкви Спаса на Берестові в Києві. Цей фрагмент залишився після першої реконструкції храму в XV ст. за правління останнього київського князя Симеона Олельковича.

Отже, в Україні збереглися зразки архітектури готичного стилю, про які потрібно розповідати учням, зосереджуючи їх увагу на художніх особливостях цих творів мистецтва. Вони також засвідчують причетність вітчизняної культури до європейського культурного поля і разом із цим — існування місцевих, регіональних особливостей, які й зумовили оригінальність українських пам'яток.

Світоглядні ідеї й художні ознаки стилю ренесанс, який прийшов на зміну готиці, поширилися в українській культурі пізніше, ніж у Західній Європі: у XVI – на початку XVII ст.

Провідну роль у розвитку мистецтва тієї епохи відігравав Львів — мультикультурне місто. У Львові зустрічалися Схід і Захід, а українські зодчі, скульптори, живописці працювали разом з німецькими, італійськими, голландськими, польськими.

Розташований на площі Ринок будинок Костянтина Корнякта (заможного львівського купця грецького походження) — це найбільша львівська кам'яниця. Будинок має вигляд справжнього палацу. Його шестивіконний триповерховий фасад увінчано високим аттиком — декоративною стінкою над карнизом. Пізніше, у XVII столітті, на ньому встановили статуї лицарів. Вікна прикрашені красивими виразними обрамленнями. Особливо чарує триярусна відкрита аркада внутрішнього дворика, що нагадує італійські палаци епохи Відродження. Будинок споруджено італійським архітектором Петром Барбоном (Pietro di Barbona) у 80-х роках XVI ст.

Гл. 14. Будинок (палац) Корнякта

Іл. 15. Італійський дворик будинку Корнякта

Хоча архітектурний вигляд Львова того часу формувався переважно під впливом європейської католицької культури, знаходимо там і прояви суто українських традицій у мурованому будівництві. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. у місті було зведено визначний архітектурний ансамбль на замовлення православного Львівського ставропігійського братства, яке об'єднувало українців. Він складається з Успенської церкви (1591–1631 рр., архітектори П. Римлянин, В. Капинос та А. Прихильний), вежі Корнякта (1573–1578 рр., архітектор П. Барбон) та каплиці Трьох святих (1590–1671 рр., автор невідомий). У їх побудові використано традиції української народної дерев'яної архітектури. Це традиції будівництва так званих тридільних церков, які склалися з трьох частин, розташованих на одній осі, та високих багатоярусних дзвіниць. А в зовнішньому оформленні споруд застосовано, відповідно до смаків часу, вишукані ренесансні форми. Завдяки цьому ансамбль Успенської церкви став по-справжньому новаторським твором архітектурного мистецтва.

Каплиці-усипальниці родин Боїмів та Кампіанів — шедеври скульптурного різьблення. Особливим багатством та насиченістю форм вражає каплиця Боїмів, збудована у 1609–1611 рр., яка не має аналогів у європейському мистецтві. Фасад каплиці — це суцільний декоративний рельєф, виконаний надзвичайно майстерно. Не поступається йому й вишукане оформлення інтер'єру: різьблений вітвар з кольоровими рельєфними скульптурами, високий плафон, розділений рядами кесонів з рельєфами та масками в кожному з них, алебастрові та мармурові бюсти-портрети членів родини Боїмів. У їх створенні брали участь відомі майстри Г. Шольц, А. Бемер, Я. Пфістер.

Іл. 16. Фрагмент інтер'єру каплиці Боїмів

Іл. 17. Каплиця Кампіанів

На ці пам'ятки необхідно звертати увагу учнів, розкривати їхні художні особливості, наголошувати на значенні для нашої культурної спадщини, адже вони — справжні перлини мистецтва архітектури, і не лише архітектури, а й пов'язаного з нею мистецтва скульптури.

Звернімо увагу на можливі (і навіть поширені) помилки у визначенні стилів споруд, які зумовлюють труднощі в опануванні навчального матеріалу як учнями, так і вчителями:

— у деяких навчальних матеріалах некоректно подано як приклад стилю ренесанс ілюстрацію із зображенням Львівської ратуші. Адже саме ця споруда була збудована на місці попередньої вже в першій пол. XIX ст. у стилі класицизм;

— так само некоректно відносити до стилю ренесанс відомий замок у Підгірцях, який насправді збудовано в перехідному стилі від ренесансу до бароко;

— буде помилкою відносити до стилю бароко й каплиці Кампанів і Боїмів у Львові.

Іл. 18. Іллінська церква в Суботіві (родова усипальниця Богдана Хмельницького)

Стиль бароко — особливий в історії України XVII–XVIII ст. То була епоха розквіту та піднесення національної культури. Україна здійснила потужний прорив в усіх напрямках художньої творчості. Культурний поступ був тісно пов'язаний з посиленням національно-визвольної боротьби українського народу за свою державність, необхідністю відстоювання власних традицій, посиленням ролі козацтва в житті суспільства.

Іл. 19. Богданова церква на малюнку Тараса Шевченка

В Україну стиль бароко прийшов із Заходу, де він виник сторіччям раніше. Але українське бароко має власні духовні витоки, і це потрібно доносити до відома учнів. Вирішальний вплив на його формування мало народне мистецтво, народні естетичні смаки та ідеали. Прагнення українського народу до самоствердження, незважаючи на вкрай скрутні історичні обставини, наповнило твори мистецтва життєрадісним, піднесеним настроєм.

Чи не найяскравіше стиль українського бароко виявив себе в архітектурі. Його прикметні риси: пластичність форм, світлі потиньковані стіни, застосування декоративних деталей,

ліплених орнаментів, церковних верхів цибулястої та грушовидної форм. Під керівництвом митрополита Петра Могили у 30-х роках XVII ст. у стилі бароко було відбудовано архітектурні перлини княжої доби: Софійський собор, споруди Києво-Печерської лаври, церкву Спаса на Берестові та ін. Ця акція мала непересічне значення, адже утверджувала культурну спадкоємність з княжим Києвом.

Іл. 20. Софія Київська

Іл. 21. Церква Спаса на Берестові

Розуміння українськими школярами історичної й культурної спадкоємності України з Київською державою надзвичайно важливе в наш час, в умовах збройної й ідеологічної агресії Росії, яка виявляє себе і в намаганні привласнення нашої культурної спадщини.

Автори підручників так чи інакше торкаються теми українського бароко в контексті загальноєвропейського, наводять приклади різних споруд, називають імена архітекторів.

Україна в той час мала власних видатних зодчих: Степана Ковніра, Івана Григоровича-Барського.

Запам'ятаймо справжні шедеври цих майстрів:

— *Степан Ковнір — творець так званого Ковнірівського корпусу та дзвіниць на дальніх і ближніх печерах Києво-Печерської лаври, Кловського палацу в Києві, Троїцької церкви в Китаєві, собору Антонія і Феодосія у Василькові;*

— *Іван Григорович-Барський — автор надбрамної церкви та дзвіниці Кирилівського монастиря, Покровської церкви та церкви Миколи Набережного в Києві, собору Різдва Богородиці та будинку полкової канцелярії в Козельці й багатьох інших споруд.*

Залишили свій слід в Україні й іноземці. Так, німець Йоганн Шедель відомий як автор дзвіниць Києво-Печерської лаври та Софійського собору, брами Заборовського. Своєрідним авторським стилем вирізняються споруди італійця Бартоломео Растреллі. За його проєктами збудовано Андріївську церкву та Маріїнський палац у Києві, які напрочуд вдало поєдналися з природним ландшафтом міста.

Важливо відрізнити суто українське, козацьке, бароко від того, що розвивалося на західноукраїнських територіях у річищі пізнього європейського, зокрема, польського бароко. Найбільше пам'яток барокової архітектури західноєвропейського зразка збереглося у Львові. Серед них — Домініканський собор, собор Святого Юра, які згадано в підручниках, і багато інших архітектурних перлин.

Іл. 22. Собор Святого Юра. Головний вхід

Іл. 23.Фронтон Домініканського собору

Звернімо увагу на некоректне віднесення визначних пам'яток церковної архітектури, як-от: собору Святого Юра у Львові, собору Різдва Богородиці в Козельці та ін., до рококо — підстилю пізнього бароко. Використання в оздобленні цих споруд деяких властивих рококо декоративних елементів не є підставою для такого висновку. Адже для «галантного стилю» рококо сутнісно не властива велич ідей і форм великих сакральних споруд.

Блискуча епоха українського бароко завершилася наприкінці XVIII ст. разом зі знищенням російським самодержавством Запорозької Січі, української державності. В Україні не було навчальних художніх закладів, які б відповідали вимогам часу. Художньо обдарована українська молодь змушена була їхати на навчання до Санкт-Петербурга, де було відкрито Академію мистецтв. Часто митці залишалися в Росії. Творчість таких видатних живописців-українців, як Антон Лосенко, Дмитро Левицький, Володимир Боровиковський, збагатила історію російського мистецтва.

Пригадаймо з учнями творіння цих митців; запропонуємо знайти і ще раз розглянути твори; можливо, згадати факти біографії тощо.

У той час набув поширення новий художній стиль — класицизм, який спирався на художні принципи античної культурної спадщини. На зміну бурхливому та динамічному бароко він приніс врівноваженість і простоту. Головним принципом архітектури стало застосування античної ордерної системи на тлі чітких геометричних форм. В образотворчому мистецтві провідного значення набули міфологічні та історичні теми, ідеалізовані зображення людини, виконані згідно з давньогрецькими та давньоримськими зразками.

Як і по всій Європі, на українських теренах з кінця XVIII століття будували поміщицькі маєтки з великими парками, пишними палацами й численними службовими приміщеннями. Також розвивали міську архітектуру. В Україні працювали видатні зодчі Чарльз Камерон, Джакомо Кваренгі, Франц Боффо, Вікентій Беретті, Павло Дубровський та ін.

Автори підручників ледь торкаються українського класицизму, розглядаючи його у світовому контексті. Наводять приклади деяких споруд: Контрактовий будинок у Києві, палац Розумовського в Батурині та ін. Однак український класицизм заслуговує більшої уваги. Як і попередні архітектурні стилі, він відображає дух епохи, важливі історичні події, життя видатних особистостей.

Зокрема, це стосується такої визначної історико-культурної пам'ятки, як палац останнього гетьмана Війська Запорозького Кирила Розумовського в Батурині, столиці гетьманства Лівобережної України. Ця споруда — єдиний в Україні гетьманський палац і єдине в нашій державі творіння видатного архітектора шотландця Чарльза Камерона. Палац було реставровано в 2003–2009 рр. під егідою Президента України Віктора Ющенка, він входить до складу Національного історико-культурного музею-заповідника «Гетьманська столиця».

В Україні дійшло до наших днів доволі багато пам'яток класицизму й ампіру, зокрема — колишні поміщицькі садиби в різних місцевостях. Свого часу це були палаци, оточені прекрасними парками, сьогодні ж більшість з них перебуває у вкрай занедбаному стані. Це ж стосується і пам'яток церковної архітектури, які гинуть на наших очах, наприклад — руїн костелу Святої Трійці, збудованого 1807 р. у с. Невіркові Рівненської області. Залучення учнів місцевих шкіл до дослідження цих пам'яток, привернення уваги громадськості й місцевої влади до їх збереження сприятиме не лише естетичному, а й екологічному, громадянському, моральному і патріотичному вихованню школярів.

Іл. 24. Палац гетьмана К. Розумовського в Батурині

Іл. 25. Костел Святої Трійці в с. Невіркові, Рівненська обл.

Іл. 26. Церква Різдва Богородиці в с. Юнаківці, Сумська обл.

У другій половині XIX ст. стиль класицизм втратив провідне значення в мистецтві. Архітектори шукали натхнення в художніх стилях минулих епох: візантійському, романському, готичному, ренесансі, бароко. У зовнішньому оздобленні споруд з'явилася так звана еkleктика, тобто змішання ознак різних стилів.

Зауважимо, що, на жаль, архітектура України цього часу не відображена в підручниках, хоча в різних містах з'являлися цікаві, естетично вартісні споруди. Деякі з них, як-от резиденція митрополитів Буковини і Далмації в Чернівцях (арх. Йозеф Главка), і сьогодні вражають красою, досконалістю, масштабністю творчого задуму.

Тому рекомендуємо доєднатися до єдиного завдання в одному з підручників, що стосується вітчизняної архітектури того часу, і запропонувати учням самостійно дослідити тему «Внесок українських архітекторів XIX ст. в історію світової архітектури».

Іл. 27. Палац Потоцьких у Львові — блискучий зразок архітектури 2-ї пол. XIX ст.

Особливу увагу вчителів звертаємо на правомірність виокремлення реалізму в архітектурі: поняття реалізму, на відміну від образотворчого мистецтва, сутнісно неприйнятне для архітектури, оскільки вона не може бути «реалістичною» або «нереалістичною», його ніколи не застосовували в мистецтвознавчій науці щодо цього виду мистецтва. Недолугі спроби «притягнути» до архітектури підробне поняття «соціалістичний реалізм» робили в СРСР у період сталінської диктатури, але й тоді вони не набули поширення й не мали підтримки в науковій спільноті.

Зміст підручників «Мистецтво» для 9-го класу (відповідно до програми) охоплює художні стилі і напрями від кінця ХІХ століття до сучасності.

У них ґрунтовно розглядають художній стиль модерн у різних видах мистецтва, у тому числі й передусім — в архітектурі. І це коректно, адже модерн, як і всі попередні великі художні стилі європейського культурного регіону і територій його впливу (наприклад, США), починався саме з архітектури.

Розглядають творчість засновника стилю Віктора Орта (1861–1947). Стисло і цікаво описано особливості його першої споруди в стилі модерн — особняка Тасселя в Брюсселі (1893).

Під час ознайомлення з новаторськими творами В. Орта школярам цікаво було б дізнатися, що до того, як стати архітектором, він навчався в консерваторії. І в тому, що музикант зацікавився архітектурою, є певна логіка. Доцільно запропонувати учням поміркувати над тим, що є спільного між такими, на перший погляд, далекими одне від одного видами мистецтва, і висловити щодо цього власні судження. Обґрунтувати відомий вислів: «Архітектура — музика, що застигла в камені». Цю тему можна продовжити і розвивати в напрямі паралельного долучення до музики й архітектури різних країн, епох, стилів. Цікаве творче завдання: дібрати музичний твір, суголосний певній архітектурній споруді.

Іл. 28. Музей Віктора Орта. Брюссель

Автори підручників стисло розглядають особливості стилю модерн у різних країнах: Франції (ар нуво), Австрії (сецесія), США (чиказька школа). Особливо виокремлено творчість Антоніо Гауді і його найграндіозніший твір — собор Святого Сімейства («Саграда Фамілія») в Барселоні.

Позитивно, що на тлі світового мистецтва модерну представлено й український модерн, який мав чітко виражені національні особливості як на західних, так і на східних теренах нашої держави. Якщо пройтися вулицями багатьох наших міст, де збереглася забудова початку минулого століття, то можна віднайти чимало будинків з характерними ознаками модерну. Це — використання в їх декоративному оздобленні вишуканих орнаментів з рослинними мотивами, зображень фантастичних тварин, людей, масок, часто — вільне, асиметричне розташування елементів.

У контексті тогочасної архітектури Львова, яка розвивалася переважно під впливом віденської школи модерну, згадаймо творчість видатного західноукраїнського архітектора Івана Левинського. Він увійшов у історію нашої культури тим, що використовував мотиви національної української архітектури і разом зі своїми однодумцями формував самобутній стиль «гуцульської сецесії».

Іл. 29. І. Левинський. Будинок страхового товариства
«Дністер» Львів

Лл. 30. Будинок барона Гессельбейна. Київ

Знайомлячись з архітектурою українського модерну, неможливо обійти увагою Василя Кричевського, представника відомої мистецької родини, рідного брата живописця Федора Кричевського. Його найвидатніший твір — будинок колишнього Губернського земства в Полтаві (краєзнавчого музею), презентований виразними ілюстраціями екстер'єру й інтер'єру. На них добре видно роль орнаментального декору за народними українськими мотивами у створенні художнього образу цієї унікальної споруди. До цього слід додати, що в оздобленні будинку брали участь такі відомі художники, як Опанас Сластіон, Сергій Васильківський, Микола Самокиш, учні Миргородської керамічної школи та опішнянські гончарі.

Заслужують на увагу й інші архітектурні твори українського національного модерну, не названі в підручниках.

Іл. 31. Академія дизайну та мистецтв. Харків

Іл. 32. Готель «Україна». Дніпро

Іл. 33. Наукова бібліотека ім. Королєнка. Чернігів

Закономірно, що особлива увага в підручниках акцентована на постаті непересічного київського архітектора Владислава Городецького. Цей зодчий збагатив українську столицю прекрасними творами, серед яких найбільш ушлюбленим є Будинок з химерами. Своєю унікальністю він завдячує великій кількості скульптур реальних та фантастичних істот: тварин, птахів, моллюсків, риб, русалок, химер. За ескізами архітектора їх виконав італійський скульптор Еліо Саля, який тривалий час жив і працював у Києві. Він створив скульптурний декор до всіх київських споруд Городецького.

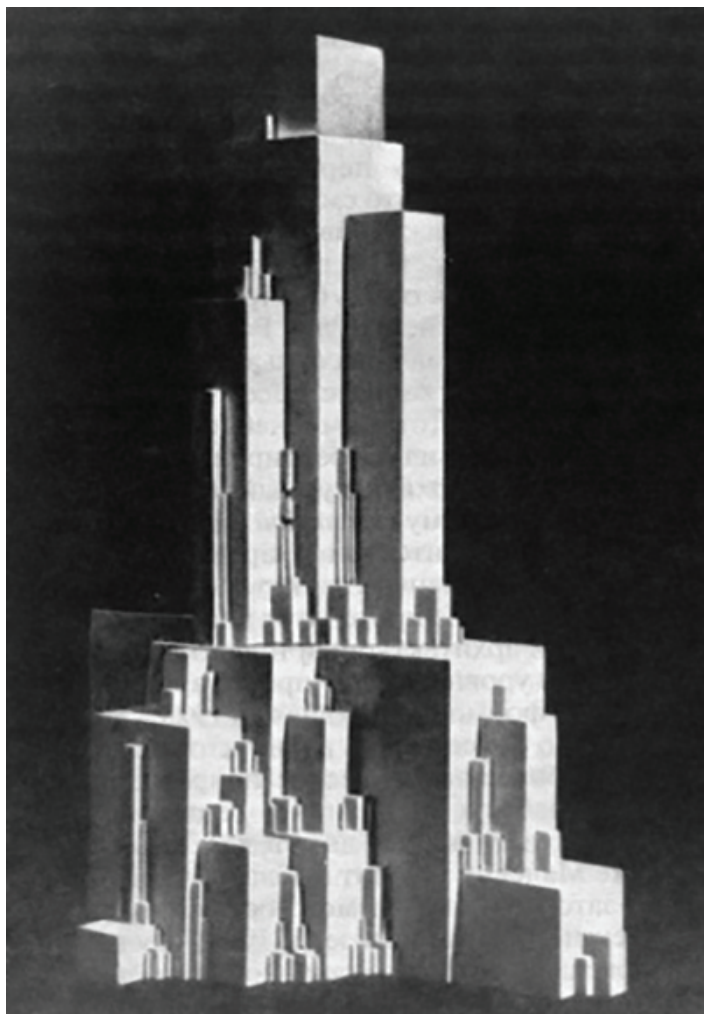
Завдяки новаторству і творчій фантазії В. Городецького називають «київським Гауді». Учні мають змогу порівняти стиль обох архітекторів на прикладі розміщених поруч ілюстрацій Будинку з химерами й будинку Бальо в Барселоні, збудованого за проектом Антоніо Гауді.

Отже, сучасні підручники з мистецтва надають можливість знайомитися з архітектурою стилю модерн на прикладах європейських, американських і українських творів, розрізняти характерні риси суто українського стилю, що можливо лише на основі зіставлення. Цю можливість доцільно розширювати завдяки урізноманітненню навчального матеріалу, збагаченню його більшою кількістю прикладів української архітектури, поданих у контексті світових мистецьких тенденцій.

Багато місця в змістовому наповненні підручників відведено модерністським напрямом у мистецтві ХХ ст. Відомо, що внесок українців і пов'язаних з Україною мистців у становлення і розвиток модернізму був дуже вагомим. Всесвітню славу здобула творчість Казимира Малевича — одного з перших абстракціоністів і основоположника такого авангардного напрямку образотворчого мистецтва, як супрематизм.

Але не всім відомо, що супрематизм виявив себе не тільки в живописі, графіці, дизайні, а й в архітектурі. Зокрема, Казимир Малевич розробляв архітектурні проекти. У його творчій

спадщині є так звані «архітектони» — гіпсові моделі споруд. Це «змістове вкраплення» може стати цікавим доповненням до навчального матеріалу. А той новий для багатьох факт, що вплив супрематизму дотепер спостерігається в архітектурі зарубіжних країн, спонукатиме до пошуку цих зразків у мережі Інтернет та інших джерелах інформації.

Іл. 34. Один з «архітектонів» К. Малевича

Іл. 35. Корпус Художнього університету UNARTE в м. Пуебла, Мексика

Іл. 36. Корпус Художнього університету UNARTE в м. Пуебла, Мексика

Серед авангардних напрямів особливо плідним для архітектури виявився конструктивізм. У підручниках згадано імена видатних архітекторів Вальтера Гропіуса, Людвіга Міса ван дер Роє, Ле Корбюзьє, які вплинули на розвиток містобудування у ХХ ст. Учні дізнаються, що конструктивізм позначився і на архітектурі України. Зокрема, знайомляться зі знаменитим будинком Держпрому в Харкові, що набув слави першого українського хмарочосу.

Іл. 37. Будинок Держпрому. Харків

Звертаємо увагу вчителів на деякі помилки і некоректності, яких припускаються автори інформативних матеріалів в контексті архітектурного модернізму і постмодернізму:

— художній напрям «функціоналізм» почався не після Другої світової війни, а ще до неї;

— автором Музею сучасного мистецтва Гутенгайма в Більбао разом з Френком Гері (правильно) названо Ф. Л. Райта (помилка). Останній теж є архітектором Музею Гутенгайма, тільки не в Більбао, а в Нью-Йорку.

Іноді учням пропонують надто складні завдання для визначення стилів архітектурних споруд; при цьому помилково як зразок архітектури югендстилю в Ризі наведено ілюстрацію Ратушиної площі з «будинком чорноголових» (насправді це зразок середньовічної забудови).

В одному з підручників багато уваги приділено архітектурі в межах теми «Повернення до ідеалів краси минулого». Ідеться про мистецтво ХІХ ст., коли художників і архітекторів приваблювали стилі попередніх епох, унаслідок чого виникали такі напрями, як неокласицизм, неоготика, а згодом і еkleктика. Хоча це — дублювання змісту програми попереднього навчального року, але позитивно, що тут достатньо уваги приділено Україні, архітектурі Львова, Києва, інших міст, які розбудовували в руслі загальноєвропейських тенденцій і де водночас формувалися регіональні особливості.

Лл. 38. Національний художній музей України. Київ

У темі «Поширення мистецтва: музеї, галереї, бібліотеки» згадано історико-культурні заповідники України. З них пов'язані з архітектурою: «Ольвія», «Кам'янець», «Чернігів стародавній», «Качанівка», «Гетьманська столиця». Також

названо пам'ятки України, внесені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Цим творам варто приділити більше уваги, не обмежуючись тільки їх переліком, адже сам факт світового визнання містить великий виховний потенціал.

Іл. 39. Музей писанки. Коломия

У підручниках згадано відомі світові музеї: Лувр, Прадо, галерея Уффіці, Дрезденська картинна галерея, музей Гугенгайма в Більбао, а також українські: Національний художній музей України, Музей писанки в Коломиї та ін.

Дев'ятикласники знайомляться також з інформацією про бібліотеки; бачать на ілюстраціях руїни античної бібліотеки в Ефесі, Александрійську бібліотеку, Павільйон Тань-ї в Китаї, Національний автономний університет у Мехіко та ін. З українських: Національну парламентську бібліотеку, Національну бібліотеку України ім. В. Вернадського, бібліотеку Острозької академії.

Іл. 40. Бібліотека Острозької академії

Багато музеїв і бібліотек розташовані в спорудах, які є визначними творами архітектурного мистецтва. Тому під час ознайомлення з навчальним матеріалом варто зупинитися на художньо-стилістичних особливостях деяких з них, пригадати імена архітекторів. У такий спосіб учні розширюють свою архітектурну ерудицію; у них закріплюється розуміння метакультурного значення архітектури, яка відображає й забезпечує всі напрями життєдіяльності людства.

Перспективною в сенсі збагачення архітектурним компонентом є й тема «Мистецтво в діалозі культур». Учні мають змогу пересвідчитися в тому, що як в Україні, так і в країнах Західної

Європи є місця, де «діалог культур» промовисто вкарбований в архітектурі. З українських міст наведено приклад Кам'янця-Подільського, в якому поряд розташовані костел і мінарет. З європейських — Брюссель (китайський павільйон і японська пагода), Альгамбра в Іспанії.

Пошук таких прикладів — цікавий напрям самостійної роботи учнів. Адже вони свідчать про культурні зв'язки і взаємопроникнення, що відбувалися в різний час, у різних куточках планети, показують, як в архітектурі відображено історичні процеси й події.

Джерела

1. Аалтонен Г. Історія архітектури: найвідоміші споруди всіх часів. Харків : Фактор, 2012. 256 с.
2. Вечерський В. В. Замки та фортеці України. Київ : Балтія-Друк, 2015. 151 с.
3. Відейко М. Ю. Світ Трипілля. Давні хлібороби між Карпатами і Дніпром. Київ : Laugus, 2014. 64 с.
4. Гайдамака О. В. Мистецтво : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2016. 196 с.
5. Гайдамака О. В. Мистецтво : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2017. 168 с.
6. Історія архітектури : навч. посібник в 3 ч. Ч. 2 : Історія української архітектури. Київ : Освіта України, 2012. 300 с.
7. Історія української архітектури / Ю. С. Асеев та ін. ; за ред. В. І. Тимофієнка. Київ : Техніка, 2003. 472 с.
8. Івашко Ю. В. Модерн Європи и Києва. Київ : Гопак, 2007. 96 с.
9. Кондратова Л. Г. Мистецтво : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 289 с.
10. Коптева Г. Л. Конспект лекцій з курсу «Історія мистецтв, архітектури та містобудування»: середини ХІХ – початку ХХ ст. Харків : ХНАМГ, 2012. 157 с.
11. Кос А., Онищенко Л. Спадщина великого будівничого. Професор Львівської політехніки Іван Левинський (1851–1919). Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 68 с.
12. Масол Л. М. Мистецтво : підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : ФОЛІО, 2016. 240 с.
13. Масол Л. М. Мистецтво : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2017. 224 с.
14. Назаренко Н. В., Чен Н. В., Галегова Д. О. Мистецтво :

підручн. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : ТОВ «Оберіг», 2016. 252 с.

15. Назаренко Н. В., Чен Н. В., Севастьянова Д. О., Мерзлікіна М. М. Мистецтво : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. 256 с.

16. Незвичайний Київ : путівник / О. Анісімов та ін. Київ : Скай Хорс, 2018. 512 с.

17. Николишин Ю. І. Елегії Львова. Львів : Априорі, 2003. 164 с.

18. Нікітенко Н. М. Софійський собор : путівник. Київ: СПД Горобець, 2016. 96 с.

19. Ольговський С. Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я : навч. посібник. Київ : КНУКіМ, 2007. 149 с.

20. Пам'ятки архітектури й містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання ; за ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ : Техніка, 2000. 664 с.

21. Пламеницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець : (пізноантичний — ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2012. 672 с.

22. Пляшко Л. А. Подорож до міста XVIII століття. Київ : Наук. думка, 1980. 152 с.

23. Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. Материалы II Судакской международной конференции. Часть I. Киев-Судак : Академперіодика, 2004. 152 с.

24. Софійські читання. Випуск I. Проблеми та досвід вивчення, захисту, збереження і використання архітектурної спадщини. Київ : Фенікс, 2003. 224 с.

25. Столетие Одессы. Архитектура старой Одессы. Очерки. Одесса : Оптимум, 2007. 27 с.

26. Україна: скарби музеїв і заповідників / за ред. Л. Новохатка, Б. Вихристенка. Київ : Видавнича фірма «Чорлі», 1997. 207 с.

27. Українська архітектура і природа. Роль і місце природи

в українській архітектурі : навч. посібник. Львів : Видавництво Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2007. 128 с.

28. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. / П. О. Білецький та ін. ; за ред. Н. Ю. Асєєвої. Київ : Наук. думка, 2000. 240 с.

29. Час заснування Софії Київської. Пристрасті довкола міленіума. Київ : Горобець, 2010. 128 с.

30. Чепелик В. В. Бесіди про українську архітектуру / за заг. ред. А. О. Пучкова. Київ : Фенікс, 2013. 224 с.

31. Шевцова Г. Грані світу. Україна – Японія: дерев'яна архітектура. Київ : Грані-Т, 2006. 152 с.

32. Щербаківський В. Архітектура у різних народів і на Україні. Львів, 2010. 260 с.

«Українські маршрути» Чайковського

Пропонована «подорож» є узагальнювальною, зважає на учнівський досвід знайомства з музикою композитора, починаючи від початкової школи. Тому доцільно запросити до неї старших підлітків, старшокласників.

«Чайковський і Україна» — надзвичайно цікава тема для істориків, мистецтвознавців, для психологів, які досліджують творчі процеси, і навіть, можливо, — для генетиків. Адже цей зв'язок — і тематичний, і географічний, і генетичний, і особистісний. Невипадково тема «Чайковський і Україна» все більше приваблює і педагогів-музикантів:

— по-перше, факти, що «відкриваються», пояснюють чимало особливостей музичного мислення композитора;

— по-друге, таке знання активізує національні почуття українців, оскільки перед нами відкривається панорама того надзвичайно високого інтересу з боку зарубіжних митців до української музики, загалом до української культури, причому в найкращому розумінні, який може бути протиставлений традиційному упродовж багатьох десятиліть XVII–XIX ст. зневажливому ставленню до українського як «екзотичного», «горілчано-шароварно-вареничного...» явища.

Тому цей ракурс погляду на творчість митця важливий передусім для пробудження гордості за силу духу нашої землі, її приховані й відкриті скарби...

#Зі старшими підлітками, старшокласниками, які мають досвід вивчення історії, пригадуємо сумні факти з історії України, коли принижували національну гідність. (Актуалізуємо з учнями знання з історії України.)

Але всупереч багатовіковому приниженню зростало прагнення українців до національного самоствердження. Як приклад, пригадуємо, зокрема, діяльність митців Марка Кропивницького, Михайла Старицького, братів Тобілевичів, Марії Заньковецької, Миколи Лисенка і багатьох-багатьох видатних діячів української культури.

Мандруючи «стежками Чайковського» Україною, зосереджуємо увагу на:

- 1) родоводі композитора, його українському корінні;
- 2) безпосередньо на географії такої «подорожі» — містах і містечках України, які відвідував композитор, на «знакових» зустрічах, які вплинули на його творчість, тощо;
- 3) українському мелосі, який композитор «інкрустував» у твори.

1. Отже, деякі факти з біографії і **родоводу**. Ми знаємо про існування українського роду Чайок — предків композитора. Найчастіше в джерелах з найдавніших предків названо прадіда композитора — козацького сотника Миргородського полку Федора Опанасовича Чайку, який родом з Полтавщини, з-під Кременчука. Федір Чайка брав участь у знаменитій Полтавській битві. Помер як герой — від бойових поранень. Однак музикознавиця Л. Олійник [7] зіставила дату Полтавської битви (1709) і відому нам дату народження Федора Чайки (1695) та припустила, що навряд чи йдеться про 14-річного підлітка як учасника битви; скоріше — про прапрадіда композитора Опанаса Чайку.

Про прадіда Федора Опанасовича і прабабусю Ганну (Чайчиху) відомо, що мешкали вони в слободі Миколаївці Омельницької сотні Миргородського повіту (Глобинський район

Полтавщини). Там і народився дід композитора Петро Федорович Чайка.

Цікаво, що до Омельницької сотні входили уродженці різних сіл Полтавщини, серед них — нащадок гетьмана Правобережної України Остапа Гоголя Панас Гоголь-Яновський, дід Миколи Гоголя.

Петро Чайка, дід композитора, навчався в Києво-Могилянській академії: зберігся лист-прохання від спудея Київської академії Петра Чайки до імператриці Катерини зарахувати його учнем лікаря до Санкт-Петербурзького шпиталю (1769 р.) [2, с. 55].

Саме Петро Федорович з Чайки перетворився на Чайковського.

Звернімо увагу учнів: подібна зміна прізвища — типовий факт того часу. Є різні версії, чому Петро Чайка змінив прізвище. Одна з них (найвірогідніша) — це було неминуче зросійщення для тих осіб, які прагнули зробити кар'єру в імперському середовищі: згодом Петро Федорович пройшов російсько-турецьку війну як полковий лікар і в складі полку опинився у В'ятській губернії. Він обіймав доволі серйозну посаду городничого. До речі, саме у В'ятці Петро Федорович 1785 року отримав дворянський титул відповідно до виданого ще Петром I табеля про ранги.

Але є й інша версія: Чайковським він став ще в Могилянці: чайковськими називали керманічів знаменитих козацьких чайок...

Батько композитора Ілля Петрович народився у В'ятській губернії, але його перевели до Удмуртії. Ілля Петрович все життя прожив там, дослужився до генерал-майора корпусу гірничих інженерів, начальника Камсько-Воткінського металобробного заводу. Саме там, у Воткінську, навесні 1840 року в атмосфері щастя і любові з'явився на світ Петро Ілліч Чайковський.

Мати композитора Олександра Андріївна, уроджена Ас-

сієр, була онукою французького скульптора Мішеля-Віктора Асьє — знаменитого художника-модельєра Мейсенського порцелянового заводу. Французьке виховання позначилося й на вихованні її власних дітей, з якими вона розмовляла виключно французькою.

Цікаві паралелі можна провести з родинним вихованням М. Лисенка.

Майже щороку впродовж 28 років зі свого життя Петро Ілліч Чайковський час від часу відвідував Україну. Біографи композитора підраховали: якщо скласти до купи весь час перебування Чайковського в Україні, то це складе близько семи років. Спочатку в Україну його привів ланцюг обставин, а далі — цікаві зустрічі, знайомства, які спонукали Чайковського повертатися сюди; зрештою — закоханість в українську природу і музику, землю, яку називав «раєм обітованим»...

2. Звернімося до **географії «подорожі»**: відвідуємо ті міста й містечка, що пов'язані із перебуванням композитора в Україні; пригадуємо його зустрічі із особистостями, які вплинули на його творчість.

В одній з перших праць, присвячених темі «Чайковський та Україна» ще 1940 р. [14], було подано карту перебування композитора в Україні, де є назви: Київ, Копилів, Браїлів, Симаки, Одеса, Кам'янка, Харків, Гранкіно, Тростянець, Низи...

Тож вибудовуємо «маршрут».

Достеменно відомо, що відвідування України композитором розпочалося з Тростянця; але маршрут може бути побудований у різний спосіб довільно: варто визначатися зі «зручністю» мандрівки залежно від того, де мешкаєте ви з учнями. Від спільного вчительсько-учнівського вибору залежить і те, які твори згадуватимете, чи обиратимете ви всі пункти для відвідування, а можливо, заглибитесь у конкретні, які здаватимуться найцікавішими в певний період часу тощо.

Розпочнімо з **Києва**. Розглянемо один із численних портретів Чайковського. Над чим замислився композитор? Запитань може виникати чимало. А одне з них: що ми знаємо про автора портрета?

Григорій Світлицький — представник славетного роду Світлицьких, видатний український художник (1872–1948), чие життя було пов'язане також з Києвом. Учень Миколи Мурашка (у Київській рисувальній школі, де спілкувався із Михайлом Врубелем і був причетний до розписів Володимирського собору), Іллі Рєпіна, Архипа Куїнджі (у Петербурзькій Академії мистецтв), Г. Світлицький народився в Києві. Він перший з художників отримав звання «Народний художник УРСР». А наприкінці життя, з 1947 року, був професором Київського художнього інституту. У Києві є вулиця, що носить ім'я майстра.

Що ж спонукало художника до написання портрета Чайковського?

Живописець походив із талановитої родини музикантів: батько грав на валторні в оркестрі Київської опери. Сам Г. Світлицький грав на скрипці, писав музику; деякі його музичні твори навіть було видано, їх виконували на концертах. Чимало його живописних творів пов'язано з музичними сюжетами («Ноктюрн», «Елегія»). Часто його творіння називають «музичними пейзажами».

Полотно, яке розглядаємо на початку «екскурсії», має назву «Чайковський в Україні» (1938–1945).

Можемо здогадуватись, чому митець звернувся до портрету Чайковського. У квітні 1884 року оперу «Євгеній Онегін» було вперше показано в Україні (Харків). А 11 жовтня того ж року прем'єра опери відбулася і в Києві (майбутньому художникові тоді виповнилось 12 років). Можливо, про цю київську прем'єру згадував Г. Світлицький, створюючи портрет композитора: у «Записках з автобіографії» він зробив запис-спогад про те, як Чайковський під час репетиції опери відзначив майстерне виконання його батьком соло в сцені листа Тетяни до Онегіна; сам майбутній художник стояв поряд із батьком і «плакав від радощів за увагу» до того з боку майстра.

Чайковський часто (понад двадцять разів) відвідував Київ. Любив бувати в Софіївському соборі, слухати хор. Тут він слухав свою «Херувимську». Популярність композитора була настільки високою, що в симфонічних концертах практично завжди виконували його музику, у театрі ставили опери, а композитор у той чи інший спосіб допомагав у постановках, відвідував репетиції. Часто він диригував під час виконання його творів. Публіка завжди приймала його із захопленням, композитор зазвичай був «героєм вечора».

#Цікаво буде разом з учнями з'ясувати, які оперні вистави були в репертуарі Київської опери.

Із Києвом, як розповідають у спогадах кияни [14, с. 119], пов'язано струнний квартет: тему *Andante cantabile* кияни сприймали як українську народну пісню, стверджуючи, що це мелодія «Ой, піду я лугом», яку композитор почув від лірника на Володимирській гірці. (Щоправда, за іншими даними, цю мелодію композитор почув і записав у Кам'янці.)

Але окремо згадаємо про його дружні взаємини зі світоцем української музики **Миколою Лисенком**. Так, один із приїздів до Києва увічнено встановленням меморіальної до-

шки на фасаді будинку № 19, що на вулиці Рейтарській, — на честь зустрічі Чайковського з Лисенком.

Відомо, що 1891 року Чайковський диригував у Києві під час виконання його творів і гостював у Лисенка, який на прохання Чайковського виконав для нього свій епохальний для української культури твір. Ідеться про оперу «Тарас Бульба». Вражений Чайковський запропонував Лисенку допомогу в популяризації опери, зокрема в її постановці на сценах Москви та Петербурга.

Чи відбулася ця допомога? Виявляється, що ні. І не з вини Чайковського. А тому, що Лисенко відмовився. Мотивація Лисенка є надзвичайно важливою для нас. Адже класик української музики відмовився не лише тому, що вважав: опера українського автора на тему з української історії вперше має побачити світло рампи української сцени (це поширена версія, але неповна). Виявляється, що вимогою російських митців (зокрема, Римського-Корсакова) був переклад лібрето російською мовою, лише після цього вже можна було розпочати перемовини щодо петербурзької і московської сцен. Саме цю вимогу і не міг виконати Лисенко, вважаючи її неприйнятною для національної гідності українців (!).

Пам'ять про зустріч митців утілилась у живописному полотні видатного українського художника Василя Забашти «П. І. Чайковський у М. В. Лисенка» (1954, перебуває на збереженні в музеї в Кам'янці).

*# Чайковський був одним з учасників заснування на базі Київського музичного училища Київського відділення Російського музичного товариства, тобто мав безпосередній стосунок до створення **Київської консерваторії**, що носить його ім'я (хоча консерваторію, як відомо, було створено вже після смерті композитора).*

Неподалік від Києва, у Макарівському районі, є старовинне село **Копилів**, знамените, зокрема, й тим, що там, у маєтку сина Надії фон Мекк Миколи, двічі гостював Чайковський.

Розповідь про дивовижний рід фон Мекків, передусім про відому меценатку й шанувальницю таланту композитора Надію Філаретівну фон Мекк, продовжиться під час відвідин **Браїлова** (маленьке містечко в Жмеринському районі на Вінниччині), а також хутора **Сьомаки** (Симаки) неподалік, де також гостював Чайковський і мав прекрасні, спеціально для нього створені умови для роботи.

«Поїздки в Браїлів залишаться в моїй пам'яті світлими спогадами про найпоетичніші дні мого життя», — писав Чайковський.

Там варто відвідати музей Чайковського і Надії фон Мекк, дізнатись про її цікаву меценатську діяльність.

З Браїловом пов'язано ім'я ще одного непересічного митця: улітку 1881 року до родини фон Мекків було запрошено як домашнього піаніста для дітей молодого французького композитора, «відкривача» музичного імпресіонізму Клода Дебюссі, який, звісно, чув багато прекрасної музики Чайковського, що звучала там постійно.

Відомо — як з біографії Дебюссі, так і з життєписів Надії фон Мекк, — що знаменита меценатка влітку 1880 року шукала піаніста і вчителя музики для своїх дітей. Їй рекомендували звернути увагу на талановитого молодого і поки не дуже відомого музиканта Клода Дебюссі, який вразив віртуозним піанізмом. Відтоді Дебюссі декілька разів запрошували до родини фон Мекків.

Щоправда, Чайковський останній раз відвідав Браїлів 1880 року. Дебюссі там працював у маєтку фон Мекків 1881-го. Тож митці не зустрічались.

Хоча й існує красива легенда про те, як зустрілись їхні фаєтони...

Цікаво, що для Надії фон Мекк Дебюссі грав на фортепіано чимало творів Чайковського. Вона ж замовила Дебюссі перекладення для фортепіано в чотири руки фрагментів з му-

зики балету «Лебедине озеро», із чим той блискуче впорався (ідеться про іспанський, російський, італійський танці) [4].

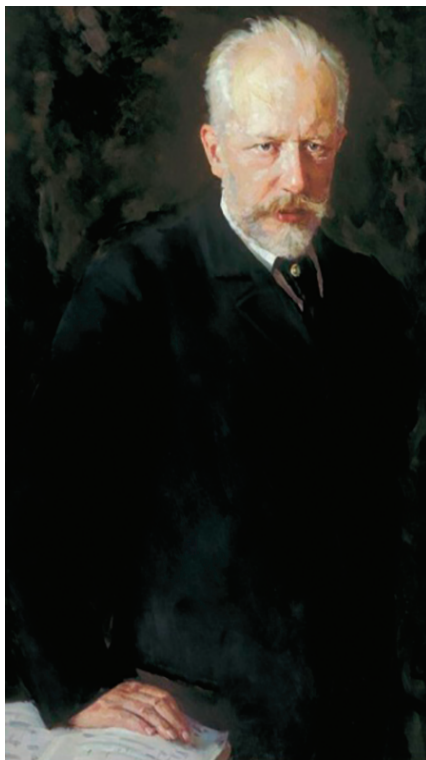
Одеса. До Південної Пальміри, як називають це прекрасне приморське місто, Чайковський завітав в останній рік свого життя: був запрошений Одеським відділенням Імператорського музичного товариства до участі в підготовці прем'єри опери «Пікова дама» і для диригування концертами своїх творів [12].

У цьому місті композитора чекав шалений успіх, що дивувало навіть його, хоча він уже був уславленим на весь світ майстром. Чайковського в буквальному сенсі носили на руках, зустрічали оплесками стоячи. Цікаво, що крім двох запланованих концертів композитор диригував ще трьома благодійними.

Відомо, що вдячні одесити — музиканти оркестру і члени Музичного товариства — подарували Чайковському диригентську паличку з чорного дерева та із золотим руків'ям у вигляді ліри, оздоблену діамантом.

На репетиціях в опері був присутнім художник Микола Кузнецов, який робив швидкі замальовки. Побачивши ці замальовки, маестро погодився позувати на головних сходах театру. Як виявилось згодом, створений М. Кузнецовим портрет — єдине прижиттєве зображення композитора, написане з натури.

Згадаємо ще один цікавий факт визнання й шанування Чайковським українського

театрального мистецтва. Перебування композитора в Одесі збіглося в часі з гастролями українських театральних корифеїв. У день прем'єри «Пікової дами» українські актори піднесли композитору вінок із написом на стрічці «Смертні — безсмертному».

А Чайковський своєю чергою не втратив можливості подивитись виставу «Безталанна» за п'єсою І. Карпенка-Карого з Марією Заньковецькою в головній ролі — Софії. Вражений композитор у відповідь виніс Заньковецькій на сцену вінок із лаврового листа із написом «Безсмертній від смертного».

Нарешті, **Кам'янка** (Черкащина).

Кам'янка — особливе місце для Чайковського, «осяяний пункт», як він сам писав. Сюди він майже щороку їхав «додому», починаючи ще зі студентства в Петербурзькій консерваторії, з 1865 року і впродовж 28 років. Тут розташований маєток Давидових: рідна сестра Олександра Іллівна вийшла заміж за Льва Васильовича Давидова (сина декабриста). Для композитора Кам'янка — справжня душевна оаза, де він «знайшов відчуття миру і спокою», що притягувало його постійно.

Здійсніть віртуальну подорож Кам'янкою, насолоджуйтесь природою, «відвідайте» музеї. Запропонуйте учням з'ясувати, кому ще з видатних діячів культури присвячено експозицію музею. Можливо, їм буде цікаво створити презентацію «Життя і творчість Чайковського в Кам'янці».

Уточніть, які саме твори було написано в Кам'янці, особливо відзначте разом уже знайомі учням твори.

Неподалік від Кам'янки є затишне село Вербівка, також пов'язане з родиною сестри Олександри Іллівни Давидової, точніше — з родом Давидових. Але відомо, що саме тут, у Вербівці, композитор уперше продемонстрував рідним оперу «Євгеній Онегін», над якою якраз працював у Кам'янці.

Відомо також, що до Вербівки композитор часто їхав слухати і записувати український пісенний фольклор, який для

нього із задоволенням виконували місцеві мешканці.

Мандруючи до Вербівки, учні дізнаються про інші цікаві факти: тривалий час маєток належав племіннику композитора Дмитрові Давидову, дружина якого була відомою мисткинею і створила тут кустарну мистецьку артіль «Вербівка». А участь у роботі цього кооперативу брали доволі цікаві особистості, наприклад учениця Казимира Малевича художниця авангардистського напрямку Ніна Генке-Меллер, яка до того ж цікавилась народним мистецтвом і черпала натхнення для творчості в етнографічних експедиціях; з 1915 року художнім керівником «Вербівки» була Олександра Екстер. За деякими даними, до роботи артілі долучився й Казимир Малевич. Відомі художники створювали ескізи, за якими артільці вишивали — панно, інші декоративні вироби [1].

Поблизу Кам'янки є ще одне старовинне село Лебедівка, також пов'язане з Давидовими і Чайковським. Легенди оповідають, що назву село отримало від озера із силою-силеною лебедів. Інший племінник Чайковського Юрій Давидов залишив книгу спогадів про композитора, де зазначив, зокрема, що неймовірно видовище з лебедями вразило композитора й ці враження він переніс на сцену, створивши знаменитий «Танець маленьких лебедів» [3].

По «дорозі» з Кам'янки до Харкова відвідаємо Гранкіно на Полтавщині — ще один «український маячок» на мапі подорожей Чайковського. Тут у родині Конрадів працював брат Модест Ілліч як вихователь маленького глухонімого Миколки Конрадів. Модест Чайковський навчав хлопчика за авторською методикою й досяг неабияких успіхів: Микола Конрадів навчився говорити, писати і здобув освіту на рівні реального училища.

Харків. Декілька разів Чайковський відвідував і Харків. У свій останній приїзд у березні 1893 року Чайковський диригував у залі Дворянського зібрання оркестром, до складу яко-

го увійшли музиканти опери, викладачі і студенти музичного училища. Відомо, як оркестр і хор зустрів композитора, а саме виконанням «Слави» з опери «Мазепа». А перед і після ре-

петицій та концертів влаштували нечувані овації; композитору подарували декілька срібних вінків — від Музичного товариства, Харківської опери, від шанувальників, від музичного училища [8; 14].

Цікавий штрих: коли після репетиції з'ясувалось, що продано всі квитки, а охочих побувати на концерті залишилось чимало, композитор запропонував відкрити публіці доступ до генеральної репетиції за найдоступнішими цінами. Після концерту молодь на руках винесла май-

стра в кріслі до карети й відвезла до фотоательє знаменитого харківського фотографа Альфреда Федецького. Чайковський фотографувався, сидячи в кріслі й підтримуючи рукою голову.

З декількох знімків композитор обрав один і подарував Харківському музичному училищу зі своїм автографом. Як потім з'ясувалось, це було останнє фото композитора.

Тростянець. Із цього невеликого міста на Сумщині й розпочалася любов Чайковського до України, яку він відкрив для себе через її дивовижну природу, історію, пісні, людей. Саме із цього першого відвідування України в ньому наче пробудилась «генетична пам'ять».

У 1864 р. студент консерваторії Петро Чайковський приїхав на канікули в Тростянець на запрошення князя Олексія Голіцина, який свого часу придбав у старовинному містечку

Тростянці прекрасний маєток з парком.

Як відомо, з 10 років юного Петра Чайковського віддали навчатися до училища правознавства в Петербурзі. Тут він і познайомився з Голіциним, дружба з яким тривала впродовж життя.

Цікавою може виявитись бесіда з учнями про те, яким був шлях до музики багатьох видатних композиторів, які мали зовсім іншу «основну» спеціальність.

У Тростянці він написав увертюру до драми О. Островського «Гроза» — свій перший серйозний симфонічний твір.

Цікавий факт: Чайковський як студент консерваторії мав звичайнісіньке навчальне завдання від свого викладача Антона Рубінштейна — написати увертюру. Вибір припав на «Грозу»: О. Островський був улюбленим драматургом. Але критика музики з боку А. Рубінштейна була нещадною. Ноти надруковано, а виконання твору відбулось лише через три роки після смерті композитора. Проте музикознавці вважають «Грозу» свого роду «концентратом» музичного світогляду композитора як представника романтизму в музиці: тут уже викристалізувалась стрижнева тема всіх його творів — мрія про щастя, прагнення щастя, боротьба за щастя, драма щастя...

На Слобожанщині, також поблизу Сум, є село Низи. Сюди ми потрапимо, спускаючись від Сум донизу річкою Псел (звідси й назва села). Тут, у Низах, була садиба поміщика Миколи Кондратьєва, який любив музику і навіть здійснив композиторські спроби. Микола Кондратьєв був нащадком засновника міста Суми Герасима Кондратьєва і став близьким другом для композитора. На його запрошення Чайковський чимало років поспіль відвідував Низи (уперше 1871 року).

На жаль, до наших днів не зберігся невеличкий одноповерховий будиночок, де зупинявся композитор (через реконструкції, здійснені наступними після збанкрутіння Кондратьєвих власниками маєтку). Утім зберігся чудовий парк,

де композитору встановлено пам'ятник (один з численних у нашій країні). А в краєзнавчому музеї — постійна експозиція, присвячена перебуванню Чайковського в Україні, що вдало відтворює атмосферу творчості й натхнення, які композитор черпав на цій землі.

3. Українські мотиви в музиці Чайковського. В Україні Чайковський написав понад 30 творів різних жанрів — повністю або частково, а також народжувався задум деяких творів.

«Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Євгеній Онегін», «Мазепа», «Дитячий альбом»; працював над оперою «Коваль Вакула» («Черевички»), другою і третьою симфоніями, розпочав Перший фортепіанний концерт; знамениті романси «Благословляю вас, лесо», «День ли царит», «Средь шумного бала», «То было раннею весной», «Я ли в поле да не травушка была», увертюра «Гроза»...

У попередньому викладі тексту «подорожі» ми свідомо не згадували, які саме твори народились у тих місцевостях, які ми «відвідували». Адже це може бути поштовхом для самостійного пошуку.

Серед творів є такі, що пов'язані з Україною не лише місцем написання, а й музичним тематизмом. З деякими із них учні ознайомились у різні роки навчання і мають можливість по-іншому осмислити під час «екскурсії».

Симфонія № 2 (1872) отримала назву «Малоросійська», або Симфонія із «Журавлем». Жартівливу пісню «Журавель» любив наспівувати за роботою такий собі Петро Герасимович (буфетник), який працював у маєтку Давидових у Кам'янці. Саме його Чайковський жартома називав справжнім творцем симфонії (!). Натхненний українською природою, піснями, Чайковський використовує тему пісні у Фіналі симфонії і з неймовірною винахідливістю подає слухачам її варіації, завдяки чому мелодія постає і як сповнена гумором, і набуває грізного богатирського характеру, і втілює картину народного свята...

Запрошуємо учнів прослухати Симфонію і, можливо, уявити сільський оркестр під час народних свят, тембри якого імітує композитор. Ну і, зрозуміло, із задоволенням пригадати й заспівати пісню.

Концерт № 1 для фортепіано з оркестром. Як відомо, у першій частині композитор використовує тему відомої української народної пісні, яку почув від співців-лірників, причому в різних місцях свого перебування в Україні. Про цю мелодію він писав: «Слухав лірний спів сліпих. Він називається лірним за назвою інструмента, який акомпанує [колісна ліра]... Прикметно, що всі сліпі співаки в Малоросії співають той самий вічний наспів з тим самим награшем. Я почасти скористався цим наспівом у першій частині фортепіанного концерту» (з листа до Н. фон Мекк, 1878 р.).

Так, композитор саме «скористався», а не процитував мелодію повністю; взяв лише фразу, яку майстерно розвинув і «перевів» в іншу емоційну площину — у головній партії: у його інтерпретації мотив мелодії лірників із властивого їй спокійно-тужливого звучання в спокійному темпі перетворився на скерцозно-енергійний «рух».

Ну а про веснянку («Вийди, вийди, Іванку»), використану й переосмислену також у динамічну й святкову тему Фіналу твору, відомо всім. Цю мелодію композитор взяв зі збірки українських народних мелодій у запису Олександра Рубця, відомого вченого-фольклориста. Але й тут композитор надав темі гостроти, додаючи відтінку танцювальності.

Серед вокальних шедеврів, пов'язаних з українською тематикою, — дует «На вгороді коло броду» на слова Т. Шевченка (переклад І. Сурикова).

На вірші Кобзаря написано й пісню-романс «Вечір» («Садок вишневий коло хати» у перекладі Л. Мея).

Прослухайте обидва вокальних твори на вірші Т. Шевченка в перекладі російських поетів. Порівняйте переклади з оригінальним текстом Кобзаря. Чи вдалося І. Сурикову і

Л. Мею передати дух поезії Шевченка? Висловіть своє враження від того, як передано в музиці Чайковського смисли поезії.

Хто з українських композиторів написав музику на ці ж поетичні тексти?

Цікавим прикладом української тематики в музиці Чайковського є і його звернення до української народної пісні «Чи я в лузі не калина була». Під враженням від цієї пісні, яку Чайковський чув і в Кам'янці, і в Браїлові, композитор пише романс «Я ли в поле да не травушка была» на вірші І. Сурікова, які є вільним перекладом тексту пісні.

Порівняймо зміст тексту обох пісень: обидва твори про нещасливу долю дівчини, яку силоміць видали заміж за нелюба. Порівняймо й музичний текст обох творів.

Музикознавці вказують і на певну близькість коди пісні-романсу «Я ли в поле да не травушка была» і «Лебединої» теми з балету «Лебедине озеро».

Для того, щоб висловити свою думку із цього приводу, прослушайте романс і відповідний фрагмент з музики балету.

Завдання для учнівського пошуку

1. Колективний проєкт:

1) уважно прочитати життєпис композитора (можна скористатися різними джерелами, зокрема в мережі Інтернет) і разом скласти таблицю перебування в Україні; цікаво відзначати не тільки дати та місця, а й твори, які було тут написано або щодо яких виникав задум; також вас, можливо, зацікавить і створення невеличких ілюстрацій до кожної дати або назви чи твору;

2) знайти на мапі географічні назви, пов'язані з ім'ям Чайковського;

3) прокласти екскурсійні маршрути «Стежками Чайковського Україною», починаючи від свого населеного пункту; звернути увагу на логістику подорожі;

4) дібрати візуальний і текстовий матеріал для екскурсії;

5) розробити рекламну продукцію: буклети, тематичні квитки, календарики, флаери тощо;

6) «озвучити» подорож музикою Чайковського;

7) провести «екскурсії» як складники «подорожі»;

8) Увага: під час підготовки до подорожі слід не забувати точно позначати джерела інформації.

Перед початком пошуку слід визначитись із «ролями» в проєкті: координатори проєктів, логістики, науковці-музикознавці, дизайнери рекламної продукції, фотохудожники, звукорежисери, відеоінженери, екскурсоводи, екскурсанти (завчасно готують провокаційні запитання для екскурсоводів).

У розповіді зверніть увагу на життєпис тих людей, з якими доля звела композитора в Україні.

2. Організувати дискусію з приводу «українськості» Чайковського. Одним з дискусійних питань може бути провокаційна пропозиція поміркувати: якщо Чайковський мав

давнє українське коріння, так багато часу проводив в Україні, яка приваблювала його, якщо так часто він використовував українську тематику й методику у творах, то чи можна його вважати одночасно і російським, і українським митцем?

3. **Скласти опис** того, як у нашій країні вшановують пам'ять про митця (у пам'ятниках і пам'ятних знаках, створених музеях і музейних експозиціях, мистецьких заходах, присвоєнні імені установам, у назвах вулиць тощо).

4. Цікаво **простежити**, які сценічні твори Чайковського є в репертуарі українських театрів.

5. Під час складання екскурсійного маршруту зверніть увагу на висловлювання композитором свого ставлення до України, українських майстрів, до пісень.

Джерела

1. Гасиджак Л. Вишивати Малевича: відродження українського авангарду в тканині й нитках. Українська правда, 2016, 28 червня <https://life.pravda.com.ua/culture/2016/06/28/214365/>
2. Григор'єв В. М. Геніальний композитор П. І. Чайковський — онук України. Постметодика. 2015. № 3. С. 54–56.
3. Давыдов Ю. Л. Записки о П. И. Чайковском. М. : Гос. муз. изд-во, 1962, 133 с.
4. Купец Л. А. Дебюсси и Чайковский: траектория творческих (не)встреч. Вестник Академии Русского балета им. А. Я. Вагановой. 2015 ; (3). С. 121–128.
5. Лисенко М. В. Листи / Авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. К., 2004. 680 с.
6. Медриш И. «Я ли в поле да не травушка была» И. З. Сурикова и П. И. Чайковского. Музыка и время. 2015. № 3. С. 57–52.
7. Олійник Л. «Батько» Київської консерваторії. День, 2020, 6 травня. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/batko-kyuivskoyi-konservatoriyi>
8. Пола РУССА, Харьковская «Мелодия» Чайковского. — Режим доступу: <http://izvestia.kharkov.ua/on-line/18/1185213.html>
9. Поліщук Т. Микола Лисенко — Гетьман української музики. — Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=57>
10. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України. Маєток як синтез мистецтв. Архітектура садів і парків. Поетика старовинної садиби. К. : Мистецтво, 2005. С. 298–304.
11. Тюменева Г. Чайковський і Україна. К. : Мистецтво, 1955. 53 с.
12. Чайковський в Одесі. Сайт Одеського національного

академічного театру опери та балету — <http://opera.odessa.ua/ru/repertuar/arhiv/vechir-romansiv-petra-chaykovskogo/chaykovskiy-v-odesi/>

13. П. І. Чайковський і Україна : зб. матеріалів / упоряд. Н. Ф. Семененко. — К. : Муз. Україна, 1990. 216 с.

14. П. І. Чайковський на Україні. Матеріали і документи (збірник упорядкували Л. Файнштейн, О. Шреєр і Т. Тихомирова, ред. А. Ольховського. — Держ вид-во «Мистецтво», 1940. Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=399>

15. П. И. Чайковский о музыке, о жизни, о себе. М. : Музыка, 1976. 270 с.

16. Чайковський та Україна : тематичний збірник наукових праць. / кол. авт. О. С. Зінькевич; гол. ред. І. Д. Безгін ; ред. Л. Я. Бондаренко. Київ : Київська державна консерваторія ім. П. І. Чайковського, 1991. 227 с.

17. Чайковський: Україна на карті життя та творчості. Ред-упорядник В. Жаркова. Вид-во ArtHuss. 2020. 216 с.

18. Шибанов Г. За творчим духом Петро Чайковський був українцем. Досліджуючи родовід великого композитора. День, 2009, 3 квітня. (№ 57. Рубрика Україна Incognita).

«Вечірні посиденьки на ганку», або «Оповідки» про спільне коріння декоративно-ужиткового мистецтва народів світу

Долучення особистості з дитинства до народного декоративного мистецтва через розкриття таємниць історії його розвитку, етнічних особливостей сприяє розширенню світогляду, пробудженню пізнавального інтересу, привласненню мистецьких цінностей через художньо-практичну діяльність.

Запропоновані «оповідки» можуть слугувати для доповнення та розширення навчальних матеріалів підручників з предмета «Мистецтво» (10–11-й класи) з огляду на учнівський художній досвід ознайомлення з декоративним та народним мистецтвом світу.

Але передбачено також, що «оповідки» утворюють цикл зустрічей і можуть відбуватися періодично, у різний час — як позаурочні заходи, що розширюють уявлення учнів різного віку про народне мистецтво різних країн.

Чому цей розділ має у назві слово «посиденьки»? Як у Гоголя: «Но лучше всего, когда собьются все в тесную кучку и пустятся загадывать загадки или просто нести болтовню» [6]. Отже, йдеться про «оповідки», які традиційно супроводжували ці посиденьки, та й ще на ганку, влітку, коли посаджено город, або ж хмарної осінньої ночі чи під зимову заметіль, чи навесні...

«Оповідки» подаємо театралізовано, розподіляючи текст за «оповідачами». Обов'язково добираємо відеоряд (відеосю-

жети, слайд-шоу тощо), а також відповідний до особливостей національної культури, про яку йдеться, музичний супровід. А оповідачі мають продумати деталі костюмів і реквізиту відповідно до змісту. Кожну історію розповідає інша пара ведучих.

Розповіді обов'язково чергуються з майстер-класами (арт-майданчиками), під час яких відбувається практичне заглиблення в таємниці того чи іншого різновиду декоративної техніки.

Отже, оповідка перша. Розписи. Україна – Індія

— Чи знаєте ви, що звичай розмальовувати свої помешкання виник в Україні задовго до появи християнства і грав роль оберегу?

— Найдавніші розписи це — Бубнівський (Вінниччина), Косівський (Івано-Франківщина), Опішнянський (Полтавщина), Васильківський (Київщина), Петриківський (Дніпропетровщина).

— Нині відновлюється й набуває популярності самчиківський розпис, який зародився в селі Самчики на Хмельниччині, згодом поширився південно-східною Волиню, на межі з Поділлям наприкінці XIX — на початку XX століття. Раніше самчиківський розпис можна було побачити лише у вигляді барвистих стінописів з переважно рослинним орнаментом, що виконував функцію оберега.

— Крім цього, самчиківка слугувала своєрідним «знаком» для неодружених юнаків: дівчата на виданні розписували нею стіни своєї домівки. Це були сюжети з колядок, щедрівок, з казок тощо.

— Майстри самчиківки зображувати й тварин, причому не екзотичних, а цілком реальних: коней, собак, котів, оленів. У самчиківських розмальовках мешкають і традиційні для України пернаті: ластівка, голуб, сокола, ворона, журавель, лебідь, сова. Іноді зустрічаємо й людину.

— Але людей зазвичай зображують у дещо гротескному, наївному стилі. І все ж в основі самчиківського розпису лежать композиції «вазон», «райське дерево», «дерево життя», «чудесне та казкове дерево», «хресне та світове дерево», «дерево розпуття».

— Чи хочете ви опанувати елементи самчиківки? Тож спробуємо!

Доцільно створити слайди для демонстрації деяких «секретів» техніки самчиківки або зробити це в інший спосіб (наприклад, безпосередньо демонструвати на «стіні» хати — великому аркуші паперу).

— Звернімо увагу: на відміну від інших розписів самчиківка — це площинний орнамент без об'ємності. Тобто елемент не «ховається» за елемент, елементи розташовано між елементами. Крім того, на одній композиції повинно бути не більше семи різних елементів.

— У сюжеті розпису — чіткий поділ на низ, середину, верхівку й завершення, від великих елементів знизу до дрібних у верхній частині композиції.

— Узгоджені між собою чисті локальні кольори без напівтонів, крупні форми, зубці, безконечники. Базові кольори — жовтий, зелений, синій та червоний. Доповнюють їх рожевий, фіолетовий, коричневий та чорний. Чорний додано для підкреслення орнаменту й підсилення інших кольорів.

— Основними фарбами наносять колір — від світлого до темного, аби уникати помилок. Темним кольором можна перекрити світлий, але не навпаки. Обрамлення творів відповідає народним традиціям: рами виготовляють із дерева, соломи, кори.

Під час «оповідки» демонструємо ілюстрації (слайди): іл. 1–5 — приклади самчиківки (4–5 авторські роботи В. Раківського).

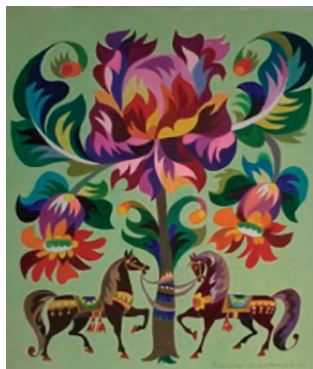
1. Самчиківка на хаті

2. «Вазон»

3. Таріль

4–5. Роботи В. Раковського

Прослухавши оповідку про самчиківку, запрошуємо учасників на арт-майданчик «Під дивовижним деревом» створити розпис на тарілці (використати одноразову паперову) за мотивами українського фольклору. Наприклад, на сюжет відомої дитячої забавлянки про сороку-ворону [8]. Цікавим для учнів може виявитись завдання скопіювати готову композицію або скомпіювати композицію із самчиківських розписів у техніці малювання пластиліном на склі.

*Спираючись на дослідження фольклористів та мистецтвознавців (С. Гордейчук [7], Нібедіта Дас [25], Н. Буланова [3], С. Мішра [24];, М. Непомнящий [18]), пропонуємо «оповідку», присвячену самотності **індійського народного декоративного мистецтва.***

Цю оповідку може розповідати інша пара оповідачів. Знову заздалегідь добираємо костюми (елементи), реквізит. Демонструючи реквізит і деталі костюмів, запитуємо, чи здогадалися слухачі, про мистецтво якої країни будемо говорити далі. Розповідь, як і під час попередньої оповідки, супроводжується відеорядом та звучанням музики.

— В Індії здавна різнокольоровими візерунками прикрашали підлогу і стіни оселі, подвір'я. Картини малювали на свіжій штукатурці. Розчин готували із землі та глини, змішаної з коров'ячим гноєм. Виникли регіональні види розпису на стінах.

— **Мітхільський розпис** виник у районі міста Мадхубані. Народні майстри Мітхіли створили малярство в особливій манері, яке задовольняло їхні потреби.

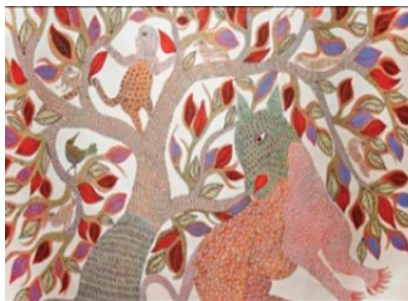
— Тематика мітхільського розпису пов'язана з усілякими урочистостями, в основному весільними. У розписах зображували індуїстські божества, небесні світила Сонце і Місяць, священні рослини, сцени з життя.

— За легендою, мітхільський розпис зародився як мистецтво за часів правління легендарного правителя країни Відеха царя Джанаки. Задля єдиної улюбленої дочки Сіти і царевича Рами, які мали побратися, цар розпорядився прикрасити

свій палац. Із того часу жодне з весіль не обходиться без прикрашування внутрішніх стін будинків чудовим розписом.

— А ось інший варіант розпису (*демонстрація слайдів*). За давніми повір'ями **племені гонд**, красиві зображення приносять удачу і відганяють злих духів. Гонди — прихильники анімізму (уявлення про те, що предмети, природні явища, тварини наділені душею). У розписі гонд відобразилася повага до всього довкілля. Деякі розписи відтворюють історію народу, індійські легенди і міфи.

— Звернімо увагу на особливу техніку: митці використовують короткі штрихи і точки; кольори в розпису гонд яскраві, наповнені життєвою силою (ілюстрації 6, 7 — розписи гонд, 8–12 — мітхільський розпис):

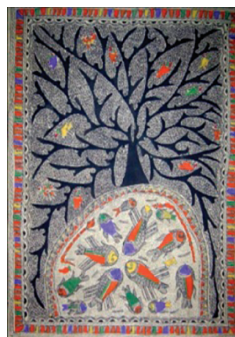
6

7

8

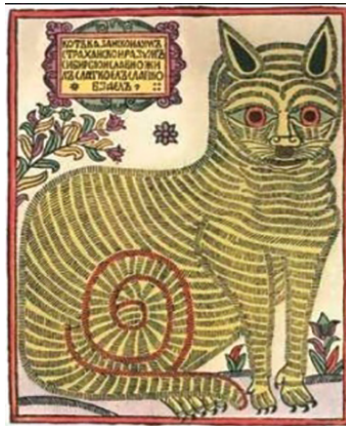
9

10

11

12

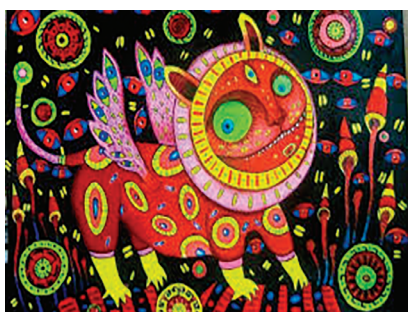
— Розгляньте уважно ілюстрації 13–16 (картини Марії Приймаченко). Кому належать ці твори? Чи можна порівнювати ці роботи з розписами індійських майстрів (*діалог з глядачами*)? Зокрема, за образністю...

13

14

15

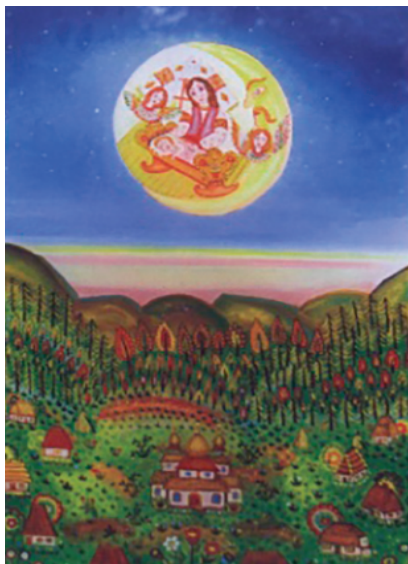

16

Роботи М. Приймаченко

Естафету оповідок переймає третя пара ведучих. Костюми і реквізит можуть, наприклад, містити елементи індійської та української культури.

Далі розглянемо такі роботи (демонстрація слайдів із зображенням картин на склі Івана Сколоздри, іл. 17–19).

17

18

19

Роботи Івана Сколоздри

(Короткий діалог ведучих із глядачами-слухачами «оповідок»):

— А ще в Індії збереглася надзвичайно цікава народна традиція створювати дивовижні **візерунки на землі** — **ранголі**. Слово «ранголі» походить від санскритського слова «рангавалі»: «ранг» означає «колір», «авалі» — «ряд».

— Ранголі — це свого роду малюнок-молитва, нанесений на зовнішні стіни будинку, довкола вхідних дверей, на ретельно підготовлений (очищений і утрамбований) майданчик перед входом у будинок. Є повір'я, що ранголі приносять удачу і благополуччя. Символічне значення мають зображення квітки і листя лотоса, манго, риби, різних птахів, тварин, зірок (іл. 20–26).

20

21

22

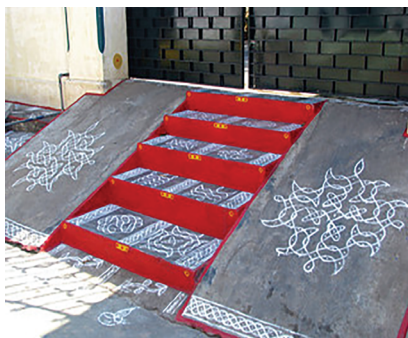
Квітковий ранголі

23

24

25

26 Барвники для ранголі

— Як готуються до створення ранголі?

— На світанку жінки прибирають майданчик перед входом у будинок. Ще вологу ділянку натирають жовтим порошком, схожим на куркуму. За допомогою товченої крейди, піску або борошна позначають центральну точку на землі й основні точки довкола неї, зазвичай по периметру квадрата, шестикутника або кола.

— Потім пропускають кольоровий порошок вузькими цівками крізь пальці. Невловимими рухами руки швидко й безпомилково вимальовують на підлозі або землі тонкий і складний орнамент. Іноді він буває одноколірним, але частіше дво- і трибарвним.

— Для створення такого візерунка треба вміти вчасно затискати пальці, перекриваючи струмки фарби.

— Традицію нанесення «наземного» розпису передають від матері до дочки. Малюючи ранголі, жінки прагнуть висловити подяку землі-годувальниці, звернення до богів.

— Ці візерунки — своєрідне запрошення до оселі подорожан та індійських божеств. *Використання їстівних матеріалів для створення барвистих релігійних картин на землі не випадкове. Адже мурахам та іншим комахам до смаку рисове борошно, крупи та зернята, які використовують для створення витончених розписів. До вечора вони повністю з'їдають картинку й не турбують домочадців своїм візитом.*

— Як бачимо, цей вид мистецтва є символом гармонійного співіснування з усіма живими істотами.

— Чи знаєте ви приклади такої гармонії з української міфології (діалог з учасниками)?

Ведучі запрошують учасників «оповідок» на арт-майданчик «Барвисте ранголі» й пропонують створити ранголі з товченої крейди, кольорового піску, борошна, крупи, зерна, спецій або штучних барвників.

Доречно провести конкурс із розпису на землі за номінаціями «Дивний світ візерунків», «Невловимі рухи руки» «Натхнення кольорів», «Чародійство рисунку з квітів» тощо; варто зробити селфі на тлі створених «ранголі» й облаштувати виставку — «післямову».

Оповідка друга. Витинанки. Україна – Китай

— Давню історію має мистецтво вирізання з паперу. Воно існувало в Китаї із VII–XII століть. В очікуванні весни жінки оздоблювали оселі ажурними паперовими прикрасами «чуан-хуа» («віконні квіти») та «сі-хуа» («святкові узори»).

— «Віконні квіти» наклеювали на вікна, у яких скло інколи заміняли промасленим папером. Яскраві та різнокольорові,

вони прикрашали дім, а вночі, коли запалювали ліхтарі, вікна були схожі на силуетні казкові ширми.

— На витинанках зображували божества, духів, героїв народних легенд, драконів, феніксів, квіти, виноград, метеликів, риб. Це були переважно одноколірні зображення.

— Китайці вирізали з паперу й зображення фігурок людей і клали їх у труну разом з тілом покійного або спалювали на похоронах.

— Уміння витинати було важливим критерієм вибору нареченої. Але професійними майстрами найчастіше ставали чоловіки, адже тільки чоловіки мали можливість працювати в спеціальних майстернях.

— Уявіть собі: перші витинанки були шкіряними, розміром з шибку маленького віконечка, яке вмуровували в глиняні стіни хати. Віконечок було чотири: чотири сторони світу, чотири пори року. Коли папір став доступнішим, вже паперовою витинанкою прикрашали стіни, балки, полиці; вона змінювала свою форму — квадратна, округла, силуетна та ажурна, і завжди витончена.

— Поширення витинанок в Україні пов'язане з переходом від курної хати до «чистої». Внутрішнє приміщення хат стало світлішим і чистішим, з'явилася світлиця. Хати почали мазати, білити й оздоблювати мальованим та паперовим декором.

— Пригадаймо: Г. Квітка-Основ'яненко в повісті «Щира любов» описав хатні прикраси на Харківщині: «Усі образи позаквітчовані були усякими квітками: коли улітечку, то справжніми, на зиму, то робленими з шпалерів; а перед образами висіли на шовковинках голуби, зроблені теж з шпалерів, та що то за прескусно були зроблені!» [11].

— А це з повісті «От тобі і скарб»: «Мати заставила дівчат-дочок вирізаних голубів, що нарobili за піст з шпалерів, попричіпляти до стелі» [10].

— У повісті *Fata morgana* (“Марево про землю”) М. Коцюбинський описав характерний звичай прикрашати кімнати

перед святами: «Гафійка мусила нарізати з паперу нових козаків та квіток і обліпити ними стіни од божниці до дверей. Крила голубків, що гойдалися перед образами на нитці, замінені були новими, ще більш яскравими. <...> а чепурні голубки крутились перед образами, пересуваючи довгі тіні крил по низькій стелі» [16, с. 37].

— Порівняємо українські витинанки з китайськими (іл. 27–28 та 29–32).

27

28

Українські витинанки

29

30

31

32

Китайські витинанки

— Яким є сучасне життя витинанки?

— На основі традиційного вирізання з паперу художники в усьому світі створюють об'ємно-просторові композиції, великого розміру рельєфні панно, вирізані із суцільного аркуша паперу, та мініатюри. Вони розглядають витинанку як архаїчну універсальну знакову систему символів, мотивів, упроваджуючи її в нових техніках, зокрема кірігамі, 3 – D-зображенні, рор-уп (поєднання кірігамі з вирізанням об'ємних елементів у листівках, які при складанні набувають плоских форм), філігранного вирізування, кіріє (вирізані картини), інсталяції, скульптурі та паперовій архітектурі.

33. Марина Волкова. Новорічні свинки. Техніка рор-уп

— Погляньте, як мисткиня Людмила Бабич [27] витинає в традиціях багатшарової «петриківської витинанки».

34–35. Роботи Л. Бабич

— Мереживні паперові полотна 2 х 3 метри мисткині зі Львова Дарії Альошиної [31] надають приміщенню особливого затишку і краси (іл. 36–38).

36

37

38

Роботи Д. Альшиної

— А от художниця з Хмельниччини Людмила Мазур оосучаснила традиційну витинанку, надала їй станкових рис, на яких зберегла кодові кольори українства — червоний і чорний. Її дочка Оксана Мазур [32] додала неймовірного масштабування у свої витинанки, виконані у графічному стилі декорації, ширми, фіранки (іл. 39–41).

39. Робота Л. Мазур

40. Робота Л. Мазур

42. Робота О. Мазур

— Художниця Наталія Сташкевич [33] у техніці витинанки створює світильники (іл. 42).

42. Робота Н. Сташкевич

— Львівська художниця Ольга Гнатів [28] присвячує мереживні роботи квітковим та рибним мотивам (іл. 43–45).

44

45

Роботи О. Гнатів

Проведіть карнавал біля танку «Тасмниця мережива витинанок». На арт-класі створіть маски в техніці витинанки. Влаштуйте виставку зі світлин.

Оповідка третя. Мистецтво емалі. Україна – Японія

Підготуватися до «оповідки» про емальєрство в Україні та Японії допоможуть джерела, автори яких розповідають про відродження перегородчастої емалі, реконструкцію художнього ремесла минулого, що нині втілюється в авангардних арт-об'єктах [2; 21;24].

— Зазирнемо в історію, адже поширення емальєрства на території України пов'язане із розвитком цього виду мистецтва в світі.

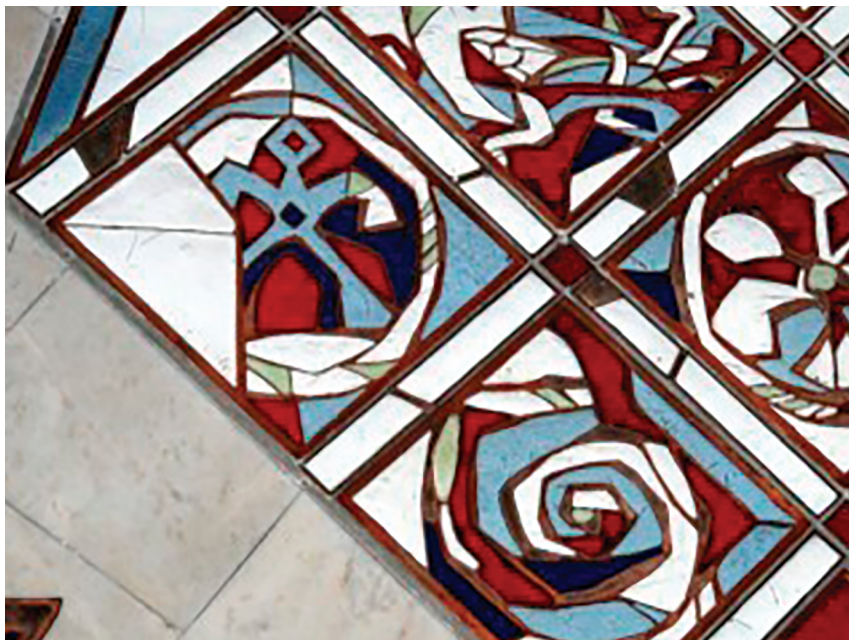
— Найбільші злети у виконанні емальєрних творів відбулися в середині I тис. до н. е. (час поширення елліно-скіфського мистецтва), за доби раннього середньовіччя, а потім у XVIII та XX ст.

— Емаль зустрічаємо в скіфських золотих прикрасах, у колтах (скроневі прикраси), ряснах (металеві стрічки, на яких закріплювали колти та підвішували до головного убору) та діадемах Русі, у виробах культового призначення славетної доби українського бароко.

— Кінець XX – початок XXI століття є часом відродження техніки гарячої емалі й художнього розвитку емальєрного мистецтва України сучасними художниками — справжніми експериментаторами і новаторами.

— Широка колірна палітра і різноманітність фактур, можливість створювати об'єм та імітувати традиційний олійний живопис, акварель, графіку — усе це провокує фантазію в художніх задумах.

— О. Бородай один з перших в Україні почав застосовувати художню емаль в архітектурі. У співавторстві з О. Бабак вони втілюють цікавий задум оздоблення станції метрополітену «Видубичі» в Києві, полтавський Палац культури і дозвілля «Листопад».

46. Панно на станції метрополітену «Видубичі» (перегородчаста емаль).
Митці О. Бородай та О. Бабак

— Після Великої виставки промислових робіт всіх народів 1851 року в Лондоні в Європі з'явилася мода на Японію і Китай. Однією з перших ластівок «східного стилю на західний манер» стали *гудзики з кераміки в японській техніці Сацума*.

— Вважають, що японська перегородчаста емаль (cloisonné) запозичена у китайців на початку XVII ст. В Японії цю техніку позначили словом «сіппо» — сім коштовностей, що містять золото, срібло, лазурит, перли, гірський криштал, агат, корал або рубін.

— Гудзики Сацума — справжній витвір мистецтва. Найпоширеніша форма таких гудзиків кругла. Гудзики інших форм (лотос, серце, метелик тощо) важче знайти і їх більше цінують. Сюжети розпису гудзиків — квіти і птахи, японські божества, побутові сценки із життя містян і красунь, пейзажі.

— Запрошуємо на арт-майданчик «Вінтажний магазинчик гудзикаря».

Зімітуйте гудзики Сацума в техніці перегородчастої емалі (іл. 47–49). Для виготовлення гудзиків скористайтеся товстим картоном або повстю. Виріжте гудзики різної форми. Нанесіть контуром зі срібною або золотою фарбами перегородки. Заповніть проміжки фарбою (акрил, гуаш з ПВА). Проведіть аукціон. З виготовлених гудзиків утворіть колективне панно для оздоблення куточка в класі.

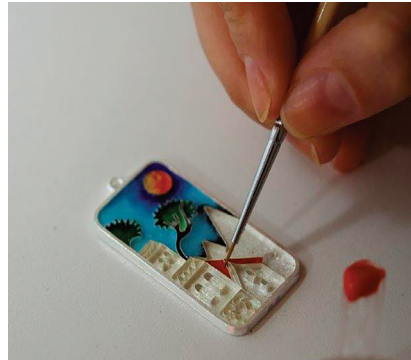
47. Гудзик Сацума

48. Гудзик Сацума

49. Гудзики Сацума

50. Перегородчаста емаль

51. Перегородчата емаль

— Отже, народне декоративне мистецтво є невід’ємним елементом художньої культури країн світу. Українські, індійські, китайські, японські майстри народного декоративного мистецтва втілили художні образи у світовому дереві життя, птахах, фантастичних тваринах, чудернацьких квітах та рибах. Їхні вироби використовували для декорування приміщень, у релігійних ритуалах; вони відігравали роль оберегу. Зараз у суспільстві значну увагу приділяють збереженню традиційного народного мистецтва, відродженню старовинних народних промислів, звичаїв народів світу. Сучасні митці створюють ремінісценції на твори давніх художників в інтегративних техніках.

Джерела

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. С. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів: Світ, 1992. 272 с.
2. Арапова Т. Б., Егорова А. А. Японская керамика Сацума в собрании Эрмитажа. Санкт-Петербург : Изд-во Гос. Эрмитажа, 2009. 168 с.
3. Буланова Н. В. Индийская обрядовая роспись на земле. Советская этнография. 1986, № 4. С. 123–135. URL: <https://docplayer.ru/> (дата звернення : 20.04.2020).
4. Воропай О. І. Звичаї українського народу. Київ: Оберіг, 1993. 590 с.
5. Габибзаде Эльджан Ибрагим Оглы. Здравствуй, Китай. Баку : Нурлан, 2006. 238 с. URL: http://anl.az/el_ru/q/he_zk.pdf (дата звернення : 20.04.2020).
6. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки. Собрание сочинений в девяти томах. Москва: Русская книга, 1994. Т. 1. 496 с.
7. Гордейчук С. Т. Живопись мадхубани : дисс. ... канд. искусствоведения: 17.00.04. Москва, 2004. 171 с.
8. Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / упоряд. В. Г. Довженюк. Київ : Наукова думка, 1984. 471 с.
9. Іван Сколоздра. Малярство на склі. Альбом репродукцій / упоряд. Г. Гарбовська. Стрий : Духовна вість, 2004. 89 с.
10. Кара-Васильєва Т., Чегусова З. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». Київ : «Либідь», 2005. 280 с.
11. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. От тобі й скарб. Твори у восьми томах. Т. 3. Київ : Дніпро, 1969. 512 с.
12. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Щира любов. Твори у восьми томах. Т. 3. Київ: Дніпро, 1969. 512 с.
13. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис : навч. посібник. Київ : Знання-Прес, 2006. 228 с.

14. Климчук О. Чи я в лузі не калина була... Людмила Мазур. Каталог творів. Київ-Хмельницький : Міленіум, 2003.
15. Костюк Я. Походження самчиківського розпису, його сучасний стан та символіка. Науковий блог. Національний університет «Острозька академія». 25.02.2014 р. URL : <http://naub.oa.edu.ua/2014/pohodzhennya-samchukivskooho-rozpysu-joho-suchasnuj-stan-ta-symvolika/> (дата звернення : 20.07.2020).
16. Коцюбинський М. *Fata morgana*. Харків : Фоліо, 2017. 504 с.
17. Лозко Г. Сакральна символіка птахів в українській етнорелігії. Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура — шлях до себе : зб. наук. пр. Луцьк, 2003. С. 94–98.
18. Марія Примаченко. Дарую вам сонце. Каталог. Київ : Родовід, 2008. 228 с.
19. Моргунова К. П. Забавні саморобки в техніці «витинанка». Донецьк : Скіф, 2013. 64 с.
20. Непомнящий Н. Н. 100 великих загадок Индии. Москва: Вече, 2010. 432 с.
21. Пасічник Л. В. Ювелірне мистецтво України ХХ–ХХІ ст. : монографія / наук. ред. Г. А. Скрипник. Київ : Наукова думка, 2017. 299 с.
22. Скуратівський В. Т. Святвечір : у 2-х кн. Київ : Перлина, 1994. Кн. 1. 288 с.
23. Станкевич М. Є. Українські витинанки. Київ : Наукова думка, 1986. 123 с.
24. Юлія Бородай. Українська емаль. Альбом-каталог / перед. слово З. А. Чегусової, О. В. Кащенко, О. М. Сом-Сердюкової. Київ : Укр. письменник, 2013. 264 с.
25. Mishra S. The folkart of Mithila. *Studies in Indian folk culture*. Calcutta, 1964. P 103–110. (Мішра Сундканти. народна творчість Мітхіла. Дослідження з індійської народної культури, калькутта, 19644. С. 103–110).
26. Nibedita Das. *Madhubani Paintings: Its Existence and Possibility*. *Pratidhwani Echo*. *International Journal of Scientific*

and Research Publications. V. 3. Assam, 2013. (Нібедфта Дас. Картини Мадхубані: їх існування та можливості. Pratihwani Echo. Міжнародний журнал науково-дослідницьких публікацій. Т. 3. Ассам, 2013).

Інтернет-джерела

27. Бабіч Людмила. Дніпропетровська область. 2012. URL: <http://www.ukrvytnanka.com.ua/UA/dnipropetrvska-obl/145-babich-ukr.html> (дата звернення: 27.04.2020).

28. Весну в Ратуші відкрила Ольга Гнатів. URL: <https://photo-lviv.in.ua/vesnu-v-ratushi-vidkryla-olha-hnativ/> (дата звернення: 27.04.2020).

29. Дизайнер из Петербурга превращает бумагу в невероятные парики эпохи барокко. URL: <http://www.sobaka.ru/fashion/heroes/43378> (дата звернення: 27.04.2020).

30. Искусство Индии. URL: <http://www.bharatiya.ru/india/crafts.html> (дата звернення: 20.04.2020).

31. Львівська художниця проводить експеримент із витинанками. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news291217-lvivska-hudoxhnysya-provodyt-ersperyment-izvytynankamy> (дата звернення: 27.04.2020).

32. Мереживо Оскани Мазур. URL: <https://proskuriv.khm.gov.ua/> (дата звернення: 27.04.2020).

33. Паперова магія. Полтавка відкрила персональні виставку витинанок. URL: <https://zmist.pl.ua/news/paperova-magiya-poltavka-vidkrila-personalnu-vistavu-vitinanok-fotoreportazh> (дата звернення: 27.04.2020).

34. Stories Moon of the Festival (Фестиваль місяця). URL: <https://web.archive.org/web/20120306044804/http://www2.chinatown.com.ua/eng/article.asp?masterid=155&articleid=736> (дата звернення: 20.04.2020).

Гоголь і Україна

Нотатки до сценарію літературно-театрального вечора

Слово до вчителя

Великий письменник Микола Васильович Гоголь у листі до матері писав: «Я думаю, все змінилося, але моє серце назавжди залишиться прив'язаним до священних місць Батьківщини...» Саме цю ідею генеалогічної і духовної належності Україні пропонуємо виокреслити вчителю під час підготовки літературно-театрального вечора «М. В. Гоголь і Україна».

Син землі української, народившись у серці України, що протягом віків переходила з рук у руки то кримського хана, то російського царя, де польська, шведська і литовська мови звучали на площах її містечок та в церквах, став геніальним письменником, що уславив свою Батьківщину — Україну, описавши її зблизька, ізсередини, у таких деталях, що перетворювали лише один малюнок «в портрет, в картину, граючи фарбами, роблячи з неживого одушевлений предмет» (І. Золотуський, с. 11).

Навчання М. В. Гоголя припало на роки русифікації Наддніпрянської України, коли Україна «повинна була поступатися перед інтересами цілого» (себто цілої імперії) (Н. Полонська-Василенко, с. 385). У XIX ст. стала зникати сама назва Україна, яку офіційно замінила Малоросія. Тому заняття в повітовому училищі Полтави та в Ніжинській гімназії вищих наук, де вчився майбутній письменник, проводили російською мовою, що, оче-

видно, вплинуло на мову творчості письменника, але не змінило його відчуття любові й трепетного ставлення до України.

Запропонований сценарій на розсуд вчителя може бути «обіграний» і як самостійна проєктна робота учнів. За бажанням вихованців можна розподілити їх на групи: художників, акторів, режисерів, бутафорів, групу музично-шумового супроводу та ін.

Матеріали можуть бути використані під час опанування теми «У серці України» за: «Мистецтво» (рівень стандарту, профільний рівень), підручник для 10 (11) класу / Комаровська О. А., Миропольська Н. Є., Ничкало С. А., Руденко І. В. Вид-во «Ранок», 2019. 192 с.

На сцені портрет М. В. Гоголя (худ. Ф. Моллер) і деякі деталі театрального реквізиту: круглий стіл зі скатертиною, на якому свічник із запаленою свічкою, чорнильниця з «гусячим пером», крісло, полиця зі «старовинними» книжками тощо.

Двоє ведучих — хлопець і дівчина.

Ведуча. Микола Васильович Гоголь народився в селі Великі Сорочинці Полтавської області — теплому краї, де біля ганку його дому влітку збиралася вся сім'я і бабуся або дідусь розповідали дітям казки про сьоме небо (рай) і пекло, співали пісні про походи козаків і журливі чумацькі (звучить одна з пісень на вибір учнів). Навчався спочатку в повітовому училищі в Полтаві, де був театр, і Гоголь грав Креона в «Царі Едіпі», роль діда в українській комедії, а потім сім років навчався в Ніжинській гімназії вищих наук. Саме відкриття гімназії 1820 року сприяло становленню Ніжина як культурного центру Чернігівщини. Землю з величезним парком і будинком заповів під гімназію князь А. Безбородько.

Разом з Гоголем у гімназії навчався й товаришував з майбутнім письменником Нестор Кукольник — також відомий згодом письменник і автор віршів чудових романсів на музику М. Глинки (звучить романс «Жайворонок»).

Саме в Ніжинській гімназії розпочав свій письменницький шлях Євген Гребінка, який присвятив навчальному закладові

декілька своїх творів. Серед випускників закладу і майбутній український живописець Аполлон Мокрицький.

Ведучий «Гоголь» (учень у чоловічій манишці XIX століття, жилеті, костюмі або фракці). Я був щасливий, коли наприкінці грудня 1826 року гімназія нарешті отримала офіційний дозвіл на відкриття театру, а мені довірили керувати ним, аж до 1828 року, коли я закінчив навчання.

Ведуча. У гімназії була бібліотека князя А. Безбородька із семи тисяч томів. Переважно це були переклади російською мовою та історична література. Тому хлопчик-гімназист писав свої перші літературні твори, прагнучи копіювати стиль Вальтера Скотта, Гете, Байрона, Пушкіна і Жуковського.

У листі до дядечка Петра Петровича Косяровського молодий Гоголь пише...

Ведучий «Гоголь». «... Что-то непонятное двигало пером моим, какая-то невидимая сила натолкнула меня, предчувство вошло в грудь мою, что вы не почтете ничтожным читателем того, который около трех лет неуклонно держится одной цели и которого насмешки, намеки более заставят укрепнуть в предположении, начертании...»

Ведуча. Жив у Петербурзі, Відні, Римі, сонячність якого нагадувала милу його серцю Україну, Німеччині, Єрусалимі, Одесі, у Москві, душею ж завжди залишаючись в Україні, яку дуже часто відвідував і любов до якої «горіла в його серці» (М. Шлемкевич). Його українська душа визирає в таких творах, як (звертається до учнів, які мають назвати хоча б програмні «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»).

Демонструємо відеоілюстрації — фрагменти фільмів: «Ніч перед Різдом», реж. О. Роу; «Майська ніч, або Утоплена», реж. О. Роу; «Сорочинський ярмарок», реж. С. Горов; «Пропала грамота», реж. Б. Івченко.

Ведуча. Але Гоголь досі залишається маловідомим як історик, філософ і викладач. Ще гімназистом Микола Васильович розпочав роботу зі збирання історичних та етнографічних ма-

теріалів. Українські пісні, міфи, легенди він вважав справжньою живою яскравою історією життя народу. Він писав...

Ведучий «Гоголь». «... В последние годы, в эти времена стремления к самобытности и собственной народной поэзии, обратили на себя внимание малороссийские песни, бывшие до того скрытыми от образованного общества и державшиеся в одном народе... песни для Малороссии — все: и поэзия, и история, и отцовская могила... По ним, по этим звукам можно догадываться о ее минувших страданиях так точно, как о бывшей буре с градом и проливным дождем можно узнать по бриллиантовым слезам, унизывающим снизу до вершины освеженные деревья, когда солнце мечет вечерний луч, разряженный воздух чист, вдали звонко дребезжит мычание стад, голубоватый дым — вестник деревенского ужина и довольства — несется светлыми кольцами к небу, и вечер, тихий, ясный вечер обнимает успокоенную землю».

Ведуча. Микола Васильович захопився ідеєю створити підручник з української та всесвітньої історії на основі аналізу народних пісень, легенд, міфів як історичних джерел. Він писав, що такий навчальний курс...

Ведучий «Гоголь». «Должен непременно показать, что ознаменовало начало, середину и конец каждого столетия, потом дух и его отличительные черты. Чтобы лучше определить век и избежать монотонности чисел, назову его именем того народа или лица, который... ярче действовал на поприще мира».

Ведуча. Під час навчання в гімназії майбутньому письменникові нецікаво було сприймати «монотонність» фактів на уроках історії. Відомо, що вчитель історії, побачивши, що гімназист не слухає лекцію, а малює краєвиди, запитав його зненацька: «Гімназисте Гоголь, що відбувалось після смерті Олександра Македонського?» Відповідь була миттєвою...

Ведучий «Гоголь». «Похорон».

Ведуча. Чи знаєте ви, що Микола Гоголь замислював написати й загальну географію під назвою «Земля і люди»?

Зберігся фрагмент книги з географії для дітей і стаття «Думки про географію»...

Ведучий «Гоголь» («записує» думки «гусячим пером»): «Детский возраст есть жажда... к познанию. Он всего требует, всего хочет узнать. Его более всего интересуют отдаленные земли: как там? Что там такое? Какие там люди? Как живут — эти вопросы стремятся у него толпою, и все они относятся прямо к физической географии, и потому мир в его физическом состоянии — величественный, роскошный, грозный, пленительный — должен более и обширнее занять его...»

Демонструємо ілюстрації «далеких країв» з полотен українських митців, які могли б захопити уяву Гоголя: А. Мокрицький. Італійський пейзаж; О. Кульчицька. Буря на Адріатичному морі; В. Григорович-Барський. Монастир на о. Хіосі; Т. Шевченко. Туркменські Аби в Кара-Тау; К. Устинович. Бойківська пара та ін.

Ведуча. Пристрасть М. В. Гоголя до мандрівок в незвідане простежується в його творчості. Ви помітили, що майже всі гоголівські персонажі мандрують, та ще й у який спосіб: сім'я Солопія Черевика із «Сорочинського ярмарку» — на волах; герой «Ночі перед Різдвом» коваль Вакула — на чорті; Пидорка з «Вечора напередодні Івана Купала» — пішки до Києва, у Лавру; Хлестаков — на трійці; Кочкар'єв з «Одруження» шугає у вікно...

Слова ведучої цікаво ілюструвати пантомімою, тобто театралізувати; до якої заздалегідь готуються учні-актори. Добирають відповідний музичний супровід. Цікаво продемонструвати на екрані кадри з фільмів чи вистав за цими творами.

Ведуча. Батько Гоголя, Василь Панасович, був українським письменником і організатором домашнього театру українського поміщика і мецената Д. Трощинського в селі Кибинці. Саме Дмитро Прокопович Трощинський ініціював

перше видання «Енеїди» й першим заговорив про автономію України в складі Російської імперії.

У помісті Д. Трощинського розташовувався перший в Україні театр на воді, побудований 1822 року (споруда на березі й декілька плотів на воді, де виступали артисти, переважно — селяни). У цих виставах грали й батьки Миколи Гоголя, які були далекими родичами Д. Трощинського.

Демонстрація слайдів: портрет Д. Трощинського; О. Кунавін. Вид села Кибинців. Акварель. Поч. XIX ст.; зображення театру на воді в Кибинцях.

Ведуча. Усе захоплювало маленького Миколу в театрі, починаючи від декорацій, від перевдягання в чужі костюми до підйому завіси. Тому його «прихід» у драматургію виявився природним і очікуваним.

Пригадуєте його захоплення театром згодом у Ніжині?

А пізніше перша ж п'єса «Ревізор» (1835) карикатурно продемонструвала чиновницькі натури й корупційність Російської імперії, стала кафедрою, з якої письменник міг публічно з'ясувати стосунки як з тими, хто сидить у театральних ложах (цар, міністри), так і з гальоркою (купцями, військовими, чиновниками, студентами). Відомо, що «Ревізор» мав дозвіл на постановку від самого імператора Миколи I, який, відвідавши виставу, зауважив: «Мені в цій п'єсі більше за всіх дісталося».

Учитель обирає залежно від творчих сил учнів уривки, які будуть виконувати.

Ведуча оголошує склад акторів.

Ведуча (після виконання п'єси). А ще М. В. Гоголь хотів створити п'єсу з української історії. У його роботі «Начерки драми з української історії» він писав...

Ведучий «Гоголь»:

«Как нужно создать эту драму.

Облечь ее в месячную ночь и ее серебряное сияние и в роскошное дыхание юга.

Облить ее сверкающим потоком солнечных ярких лучей,

и да исполнится она вся нестерпимого блеска! <...> Дышащий радостным холодом ветер урывками обнимал меня и обхватывал своими объятиями и убегал, и вновь возвращался обнимать меня... И вдруг соловей... О небеса, как загорелось все, как вспыхнуло! <...>».

Ведуча. Можливо, хтось із вас напише цю драму? Чекатимемо...

Як епілог звучить український романс «Пливе моя душа» (слова П. Шеллі, укр. текст Н. Тихого, музика М. Жербіна) або «Тихо над річкою» (слова С. Черкасенка, муз. П. Батюка).

Джерела

1. Н. В. Гоголь. Мысли о географии. Собрание сочинений. М. : Художественная литература, 1977. Т. 6. С. 110–118.
2. Н. В. Гоголь. наброски драмы с украинской истории. Собрание сочинений. М.: Художественная литература, 1977. Т. 4. С. 405–408.
3. Н. В. Гоголь. О преподавании всеобщей истории. Собрание сочинений. — М. : Художественная литература, 1977. Т. 6. С. 40–52.
4. Золотуский Игорь. Гоголь. М.: Молодая Гвардия, 1979. 511 с.
5. Кузьменко Н. М. Вища освіта та педагогічна думка на Чернігівщині (XVIII–XX ст.). К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. 342 с.
6. Полонська-Василенко Наталія. Історія України. К.: Либідь, 1993. Т. 2. 608 с.
7. Шлемкевич Микола. Загублена українська людина. Нью-Йорк: Життя і мислі, 1954. С. 19–47.

Вартовий української духовності Борис Грінченко

*Додаткові матеріали до теми
«Линуть думки зі сходу України»
за: «Мистецтво» (рівень стандарту, профільний рівень),
підручник для 10 (11) класу / Комаровська О. А., Миропольська
Н. Є., Ничкало С. А., Руденко І. В.
Вид-во «Ранок», 2019. 192 с.*

Краще зрозуміти мистецтво східних регіонів України, емоційно відчувати його своєрідність допоможе додаткова інформація про Бориса Грінченка, чиє життя було пов'язане із цим краєм.

Перебуваючи на Луганщині, Б. Грінченко упорядкував одну з перших книжок для першокласників — «Азбука української мови», написав майже 200 творів, різних за жанром. Він — чудовий оповідач («Грицько», «Украла», «Сам собі пан» та багато інших), відомий байкар («Кури та ластівка», «Осли на Парнасі» та ін.).

Б. Грінченко — дослідник-етнограф. Письменник збирав перекази, казки, записував окремі слова для майбутнього чотиритомника *«Словник української мови»*. У передмові до «Словника української мови» він підкреслював, що його першоджерелами стали «Енеїда» І. Котляревського як взірець словника живої народної мови, праці П. Куліша, Т. Шевченка, М. Вовчка та багатьох інших діячів української культури.

Пропонуємо учням пригадати й продекламувати рядки з «Енеїди» І. Котляревського.

Використовуємо відеоряд: слайд-шоу ілюстрацій до «Енеїди», фрагменти анімаційного фільму.

Словник, укладений Б. Грінченком, містить слова народної мови і слова, «взяті з творів авторів». Цю працю 1906 р. було відзначено премією Петербурзької академії наук.

Борис Грінченко, улюбленим поетом якого був Т. Г. Шевченко, також писав вірші (*напередодні запропонувати дівчині, яка вмотивована на поетичну й акторську творчість, вивчити вірш митця й продекламувати в класі*).

Мамо любя, глянь, як сяють

Ясно зорі золоті!

Кажуть люди: то не зорі —

душі Сяють то святі.

Кажуть: хто у нас на світі

Вік свій праведно прожив,

Хто умів людей любити,

Зла нікому не робив, —

того Бог післав на небо

Ясно зіркою сіять...

Правда, мамо, — то все душі,

А не зорі там горять?

Так навчи ж мене, голубко,

Щоб і я так прожила:

Щоб добро робити вміла,

А робить не вміла зла!

Одним з псевдонімів Б. Грінченка був «Вартовий». Вартовий української духовності.

Бесіда «Як характеризує псевдонім Б. Грінченка його творчість?».

«Борг Україні», або «Гоголь, Маяковський і...?»

*Матеріали можуть бути використані під час опанування теми «У серці України» за: «Мистецтво» (рівень стандарту, профільний рівень), підручник для 10 (11) класу / Комаровська О. А., Миропольська Н. Є., Ничкало С. А., Руденко І. В.
Вид-во «Ранок», 2019. 192 с.*

З 1919 р. до 1934 р. столицею України був Харків, заснований козаками на чолі із сотником Харком 1654 р.

Саме тут було відкрито 1805 р. з ініціативи громадського діяча і вченого В. Н. Каразіна перший в Україні університет, засновано часописи «Украинский Вестник», «Украинский журнал» [Харків першої половини XIX ст. вже називали українськими Афінами (І. Золотуський, с. 52), проводячи паралель із т. зв. золотим віком Перікла (V ст. до н. е., за час правління якого Афіни досягли найвищого розквіту в еллінській державі], а з 1861 р. почався друк книжок українською мовою, яка викликала й викликає захоплення багатьох митців.

Серед тих, хто був закоханий в українську мову, — російський поет-футурист Володимир Маяковський.

Пригадуємо з учнями, чим характерний футуризм, хто є його представниками в мистецтві.

Пропонуємо назвати українських митців-футуристів.

Як ви знаєте з уроків літератури, поети-футуристи писали

сміливою вільною мовою, уникали «нудненьких» і банальних фраз і словосполучень, акцентували в поезії звукову і графічну «оболонку» текстів. Послухаємо один із віршів В. Маяковського, який він назвав «Долг Украине».

Заздалегідь підготуємо учня / ученицю до виразного і усвідомленого декламування в оригіналі та перекладі:

Долг Украине

Знаете ли вы
украинскую ночь?
Нет,
вы не знаете украинской ночи!
Здесь
небо
от дыма
становится чёрно,
и герб
звездой пятиконечной вточен.
Где горилкой,
удалью
и кровью
Запорожская
бурлила Сечь,
проводов уздой
смирив Днепровьё,
Днепр
заставят
на турбины течь.
И Днипрó
по проволокам-усам
электричеством
течёт по корпусам.
Небось, рафинада

и Гоголю надо!
Мы знаем,
 курит ли,
 пьёт ли Чаплин;
мы знаем
Италии безрукие руины;
мы знаем,
 как Дугласа
 галстух краплен...
А что мы знаем
 о лице Украины?
Знаний груз
 у русского
 тощ —
тем, кто рядом,
 почёта мало.
Знают вот
 украинский борщ,
Знают вот
 украинское сало.
И с культуры
 поснимали пенку:
 кроме
 двух
 прославленных Тарасов —
 Бульбы
 и известного Шевченка, —
ничего не выжмешь,
 сколько ни старайся.
А если прижмут —
 зардеется розой
 и выдвинет
 аргумент новый:
возьмёт и расскажет

пару курьёзов —
анекдотов
украинской мовы.
Говорю себе:
товарищ москаль,
на Украину
шуток не скаль.
Разучите
эту мову
на знамёнах —
лексиконах алых, —
эта мова
величава и проста:
«Чуешь, сурмы заграли,
час расплаты настав...»
Разве может быть
затрёпанней
да тише
слова
поистасканного
«Слышишь»?!
Я
немало слов придумал вам,
взвешивая их,
одно хочу лишь, —
чтобы стали
всех
моих
стихов слова
полновесными,
как слово «чуешь».
Трудно
людей
в одно истолочь,

собой
кичись не очень.
Знаем ли мы украинскую ночь?
Нет,
мы не знаем украинской ночи.

1926

Харківське видавництво «Л і М (Література і Мистецтво)» 1933 року підготувало до видання книгу «В. Маяковський. Вибрані твори» в перекладах українських футуристів за редакцією М. Семенка — основоположника і теоретика українського футуризму, авангардного експериментатора в урбаністичній ліриці.

Живописними засобами ці ритмічні поєднання відбито у творах українських художників-футуристів О. Екстер, О. Богомазова — «українського Пікассо», Д. Пальмова та ін.

Вслухаємось і в музику, створену під впливом відкриттів футуристів!

Демонструємо відеоряд — живопис футуристів; кадри — фрагменти записів Механічного балету 20-х рр. ХХ ст.

Спільно з учнями добираємо музичний супровід, суголосний футуристичному живописові та поезії, наприклад, твори Балліло Прателла (Авіатор, 1914 р., фрагмент відеозапису).

Більшість перекладів згаданої збірки належать українським поетам-футуристам організації «Нова генерація». З дев'яти — шість поетів-перекладачів були розстріляні у 1934–1944 рр. Серед них і **Гео Шкурупій** (справжнє ім'я Георгій Данилович), який переклав українською вірш В. Маяковського «Борг Україні». Поезія розпочинається рядками «Знаете ли вы украинскую ночь?». Хто автор цих слів? З якого вони твору?

Можливо, відповідь на ці запитання вам підкаже картина? (А. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі»).

Пригадуємо разом зі школярами відомі прізвища, згадані у вірші: Чарлі Чаплін (1889–1977) — американський режисер, актор і сценарист, майстер комічної форми; Дуглас Фербенкс (1883–1939) — американський комедійний кіноактор.

Борг Україні

«Знаете ли вы
Украинскую ночь?
Нет,
Вы не знаете украинской ночи!»
Тут
небо
від диму
стає як горно
і стяг
зорею п'ятикутнею полоще.
Де горілкою,
відвагою
і кров'ю
Запорізька
вирувала Січ,
дротів уздою
загнуздають Дніпров'я,
Дніпро
турбінам
 кине клич.
І Дніпро
по вусах-дротах
електрикою
тече по корпусах.
Адже, рафінада
і Гоголеві принада.

Ми знаєм,
 чи палить
 чи пиячить Чаплін,
ми знаєм
Італії безрукі руїни,
ми знаєм,
 як Дугласова
 краватка краплена.
А що ми знаєм
 про лице України?
Руський знанням
 не здивує
 площ —
тим, хто поруч,
 пошани мало, —
знають от
 український борщ,
знають от
 українське сало.
І з культури
 зірвали опеньки:
 крім
 двох
 ушавлених Тарасів —
 Бульби
 й відомого Шевченка —
нічого не витягнеш,
 скільки не старайся,
А коли притиснуть —
 зняковіє розою
 і висуне
 аргументи нові:
візьме й розкаже

пару курйозів —
анекдот
української «мови».
Говорю собі:
товаришу москалю,
для України
жартів замало.
Вивчіть цю мову
на прапорах,
лексиконах алих, —
ця мова величава і проста:
«Чуєш, сурми заграли,
час розплати настав...»
хіба може бути
заїжджене
й тихше
за слово
роздріпане
«Слишіш»?
Я
чимало слів придумав вам,
зважаючи їх,
одного хочу лиш, —
щоб віршів
всіх
моїх
слова
стали повноважними,
як слово «чуєш»?

Важко
людей
обстругать в одну річ,

звисока
не примружуй очі.
Чи знаємо ми українську ніч?
Ні,
ми не знаємо української ночі!

На завершення пригадуємо, з якого твору великого українського письменника В. Маяковський починає вірш і хто є автором поезії «Чуєш, сурми заграли».

Доцільною буде бесіда на тему «Мої улюблені українські слова».

Джерела

1. Золотусский Игорь. Гоголь. М. : Молодая Гвардия, 1979. 511 с.
2. Маяковский Володимир. Використані твори. Том перший. Відтворення нездійсненого видання 1993 року. К. : ДІМ і ЛІТЕРА. 2017. 96 с.
3. Полонська-Василенко Наталія. Історія України. Том 2. К. : Либідь, 1993. 608 с.

КОРОТКІ РЕФЛЕКСІЇ: ВІДКРИТІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Осмислюючи проблему ціннісного становлення особистості, що в усі часи залишається наріжним каменем мистецької освіти, розуміємо: її складність із часом лише нарощується. Нині ще й у зв'язку з інформатизацією і цифровізацією всіх сфер життя, що — як один з чинників — спричиняє значною мірою й неминучий «перехід» дитини з усіма її здобутками і проблемами у вимір віртуального спілкування. А це означає — в обмежену щодо педагогічного керування сферу дозвілля.

Під час цього дозвілля, як відомо, у дитини закономірно зникають межі щодо вибору об'єктів і суб'єктів для спілкування. З одного боку, це безперечний позитив нашого часу, яким педагогам ще належить оволодівати і технологічно, і психологічно. А з іншого боку, це приховані ризики: адже обирають те, що є близьким «тут і зараз», тобто «сучасне» і тому «безсумнівно «правильне». Хоча юна особа найчастіше, орієнтуючись у технічних можливостях інформаційного простору, ще не зовсім орієнтується в його естетичних, ціннісних аспектах⁵.

Тобто ще раз підтверджується справедливність висновків знаного педагога-музиканта Г. Падалки стосовно того, що «мистецька “норма” не встигає за розвитком мистецтва, його змістового спрямування, жанрово-стильового розвитку, за модернізацією виражальних засобів». Неможливо не погодитись

5 Комаровська О. Художньо-інтонаційний простір життя як джерело цінностей підрастаючої особистості. *Topical issues of education : Collective monograph.* — Pegasus Publishing, Lisbon, Portugal, 2018. P. 260–280.

із тим, що «процес інтенсивного відтворення цінностей сучасного життя в мистецтві, багатобарвна і художньо неоднорідна його палітра, особливо загострене протиставлення традиції і новаторства вимагають нових засобів, нових підходів до мистецького навчання»⁶.

Дослухаємось і до міркувань інших учених — соціологів, культурологів, філософів, психологів, що можуть «підказати» вектори педагогічної дії.

Так, на думку Ю. Богуцького, мистецька освіта є сферою «культурного самостворення людської особистості», що виконує функцію своєрідного «лакмусового папірця», переконливого індикатора... «онтологічної кореляції» духовних цінностей суспільства⁷. Як писав С. Кримський, у процесах культури «людина відкрита майбутньому і виступає свого роду особистісним проектом, що потребує здійснення, само-реалізації»⁸. Пояснення психологічного механізму такого самоздійснення особистості подає О. Завгородня: «Особистість виступає чутливим рецептором, перетворювачем і транслятором екзистенції (глибинного життя світу-в-собі й себе-у-світі) у сферу культурних форм, які можуть бути чуттєво сприйняті іншими людьми»⁹.

Навіть такий короткий експрес-екскурс у філософію культури і психологію особистості відкриває для нас принципово новий погляд на мистецьку освіту, коли виокремлюються два вагомих художньо-педагогічних ракурси впливу на ціннісну

6 Падалка Г. М. Теорія і методика музичної освіти: історія, перспективи розвитку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти. 2014. 16 (1). С. 12–19, с. 18.

7 Богуцький Ю. П. Самоорганізація культури: онтологія, динаміка, перспективи : монографія. Ін-т культурології АМУ. Київ : Веселка, 2008. 199 с., с. 157.

8 Кримський С. Б. Культура розкриває внутрішню безмежність людини. Культурологічна думка. 2009. № 1. С. 18–26, с. 21.

9 Завгородня О. В. Проблема особистості: інтегративно-екзистенційне трактування. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Злиwkова, С. Б. Кузікової. — Київ-Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 84–106, с. 85.

сферу особистості: прийняття мистецтва як цінності і прийняття цінностей, «закладених» у творах.

Ще раз акцентуємо: мистецтво само по собі є важливою цінністю загальнолюдського значення. Йдеться про сам факт існування мистецтва як утілення людської свідомості, а крім того, про накопичений людиною впродовж свого існування на Землі скарб — мистецькі надбання, коло яких стрімко розширюється з плином часу, а можливості людського пізнання долають будь-які межі — часові, географічні, етнічні, стильові, видові, жанрові тощо, що разом змушує усвідомити безкінечність пізнання. Натомість художня цінність — це, власне, і є твір мистецтва, тобто втілена в художній формі засобами конкретного виду мистецтва індивідуалізована особистісна і тому унікальна інтерпретація світу митцем, далі — виконавцем як співтворцем митця, реципієнтом, який «приймає» твір як цінність, емоційно переживаючи закладені в ньому смисли.

У пошуках педагогічних механізмів впливу на сферу особистісних художніх цінностей учнів не забуваймо найголовніше: мистецтво — найемоційніший шлях пізнання світу, оскільки воно діє на різні «поверхи» психіки — на емоції та інтелект, на глибини підсвідомості та вершини свідомості... Мистецтво впливає на весь організм, на всю психіку людини, неминуче розчленовану перебігом історії на різні спеціальні ролі (професійні, соціальні), в її цілісності та неподільності, відтворює її для себе в єдності минулого і теперішнього, у відчутті всього багатства творчих сил і життєвих проявів»¹⁰.

Разом із тим кожна дитина — унікальна особистість, яка шукає й вилучає з мистецьких шедеврів те, що резонує з її сподіваннями і очікуваннями. Для успішного мистецького спілкування педагогу вкрай важливо сформуванати в собі цінність толерантності стосовно учня як повноправного співрозмовника.

10 Мазель Л. А. О системе музыкальных средств. Вопросы анализа музыки. Опыт сближения теоретического музыкознания и эстетики. — Москва : Советский композитор, 1978. 159 с. С. 94–136, с. 122.

Навчальне видання

Комаровська Оксана Анатоліївна,
Миропольська Наталія Євгенівна,
Ничкало Світлана Андріївна,
Руденко Іраїда Володимирівна

**МЕТОДИКА
ВИХОВАННЯ ХУДОЖНІХ ЦІННОСТЕЙ
СУЧАСНИХ УЧНІВ НА УРОКАХ
МИСТЕЦЬКОГО ЦИКЛУ**

Методичні рекомендації

Головний редактор – Т.С. Самиляк
Технічний редактор – О.М. Корнілов
Коректор – Ю.С. Лісниченко
Комп'ютерна верстка – П.А. Грім
Обкладинка – І. О. Правдіна

В оформленні обкладинки використано твори:
Давид Бурлюк. «Оркестр», 1957 р.,
Олександра Екстер. «Місто вночі» (Фундуклеївська вулиця в Києві),
1913 р.

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Формат 60x84/16. Обл.вид.арк. 3,0 Замовлення №
Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідцтво про реєстрацію серія ДК № 196 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua

